

MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ EMİRİ MANZUM 543 NUMARALI ŞİİR MECMUASINDA YER ALAN
ŞİİRLERE GÖRE ON İKİ İMAM İNANCI*
TWELVE IMAMS BELIEF ACCORDING TO THE POEMS IN THE POETRY MAGAZINE WITH THE
NUMBER OF 543 IN ALİ EMİRİ POETICAL WORKS SECTION AT NATIONAL LIBRARY

Osman KUFACI**

Öz

Klasik Türk edebiyatımızın önemli yazılı kaynaklarından biri de mecmualardır. Mecmuaların edebiyatımıza çeşitli yönlerden katkıları bulunmaktadır. Zevk sahibi, belirli bir kültüre sahip bir kişinin derlediği, bir nevi antoloji hüviyetinde olan mecmualar, döneminin anlayışını göstermesi bakımından ayrı bir önemi haizdir. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 numarada kayıtlı şiir mecmuasında çoğunlukla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına ait şairlerin şiirleri yer almaktadır. Mecmuanın derleyicisi de, büyük bir ihtimal, bu inancı benimsemiş bir kişidir. Bu minvalde bu mecmuadaki şiirlerde “on iki imam”ın ne şekilde yer aldığı ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancı, On İki İmam.

Abstract

One of important written sources of our classical Turkish literature is also magazine poetry. It has had benefits to our literature from different sides. Magazine poetries which have been a type of anthology identity and have been compiled by the person who has enthusiasm and certain culture have special importance in the aspect of showing the understanding of the period. Poetries which belong to Alawi/Bektashi and Hurufî belief have mostly been in the poetry Twelve Imams in the a poetry magazine registered with a number of 543 in Ali Emiri Poetical Works Section at National Library. In this passage, poems in this poetry magazine, it was examined how Twelve Imams was mentioned.

Keywords: Poetry Magazine, Alawi/Bektashi and Hurufî Belief, Twelve Imams.

1. GİRİŞ

Köken bakımından Arapça olan mecmua toplama, yığma anlamına gelen cem´ kelimesine dayanmaktadır. Kelime sözlüklerde; cem´ olunmuş, toplanmış, toplanılıp biriktirilmiş, tanzim edilmiş ve tertip edilmiş şeylerin tümü anlamına gelir. Mecmua, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlar yapılmakla birlikte, genellikle aynı ya da farklı şairden seçilen şiir ya da nesir örneklerinin bir başkası tarafından bir araya getirildiği eserlerin genel adıdır.

Zevk sahibi bir kişinin herhangi bir konu hakkında kendi beğenisine göre -ki bu konu ayetler, hadisler, şarkılar, latifeler, mektuplar, lugaz ve ilaç tarifleri, tarihi bilgiler, faydalı bilgiler vb.- seçtiklerini kaydetmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. (Uzun, 2003: 266) Edebiyat tarihimizde çok titiz bir çalışma sonucu düzenli bir tertiple teşekkül etmiş şiir mecmuaları mevcuttur. Buna mukabil çalاکalem tertip edilmiş, belirli bir tertibi bulunmayan, kâğıtlarının nitelikleri çeşitli ve renklerinin farklı olduğu mecmualar da görülmektedir. Bu tip düzensiz mecmualarda yazı stillerinin değiştiği de görülür. Bu bize mecmuaya, ilk derleyicisinden sonra, başka biri tarafından da katkıda bulunduğunu göstermektedir. (Kut, 1986: 170) Üzerinde çalıştığımız esere de, yazı karakterlerinin farklı olması sebebiyle, eseri asıl tertip eden kişiden daha sonra başka kişi ya da kişilerce ilavelerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra aynı kişinin farklı zamanlarda değişik kalem ve kâğıt kullandığı ihtimalini gözden uzak tutmamalıyız.

Bu türün İslam kültürü içerisindeki başlangıcı, Hz. Peygamber’in sahabelere kendisinden hadis derlemesine izin vermesi hadisesine dayanır. Bunun ardından sahabelerden bazıları Hz. Peygamber’in hadislerini kendi seçimlerine ve toplumun ihtiyaçlarına göre bir araya getirerek mecmua tertip etmişlerdir. Böylece hadis literatüründe ilk derlemeler meydana gelmiştir. Bu derlemelerin çokça tanınmışlarından biri *İlk Hadis Mecmualarından Hemmam b. Münebbih’in Sahifesi* adıyla Türkçeye çevrilmiş mecmuadır (bk. İmamoğlu, 1966). Daha sonra hadis derlemeleri gelişir ve bu mecmualar daha düzenli bir şekle bürünür. Cahiliye döneminin meşhur yedi şairinin kasidelerini bünyesinde barındıran *el-Mufaddaliyyât*, Asma’nın *el-Asma’iyyât* ve Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse* adlı derlemeleri Arap edebiyatında mecmua adını taşımasa da, mecmua hususiyeti ihtiva eder. Mecmua adını taşıyan en eski eserler ise, İbn Abdûs el-Kayrevânî’nin (ö. H. 260/M. 874) Mâlikî fıkıhına dair kaleme aldığı *el-Mecmû’ a’sı* ile Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî’nin *Mecmû’ atü kelâmi’ş-Şâfi’î fi*

* Bu makale Ydr. Doç. Dr. Cemal Aksu danışmanlığında 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tarafımızca hazırlanan “Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)” başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Öğretmen, MEB, İstanbul / osmankufaci@hotmail.com

ahkâmi'l-Kur'ân adlı çalışmalardır. Türlerle göre bazı tertip hususiyetine kavuşması, Araplar, Farslar ve Türkler arasında rağbet bulması ve müstakil bir telif türü niteliği kazanması ilk örneklerden birkaç asır sonradır. Not defteri hususiyeti gösteren özel mecmuaların ne zaman meydana geldiği ve geliştiği konusunda bir tarih öne sürmek zordur. Lakin Osmanlıdaki gelişimine bakarak XV. yüzyıldan sonra dikkat çekmeye başladıkları ve XVI. yüzyıldan sonra ise sayısal ve çeşitlilik olarak arttığı görülmektedir. (Uzun, 2003: 266)

Osmanlı döneminde Türkçe, Arapça, Farsça olarak tek bir dille yazılanlar bulunmakla birlikte içerisine alınan metinlerin dillerine, derleyenin bu dilleri bilip bilmemesine göre bu dillerin ikisi veya üçünün bir arada yer aldığı mecmualar da vardır. Genellikle dinî ve ilmî konularda meydana getirilmiş olanlar mensur şekilde ve Arapça olarak tertip edilmiştir. Yine genellikle mevzusu edebiyat olan mecmualar manzum olarak ve Türkçe-Farsça olarak tertip edilmiştir. (Uzun, 2003: 267)

Sadece edebiyat sahasında değil, çok değişik konularda ve ilim dallarında binlerce mecmua derlenmiştir. Çok çeşitli konularda ve ilim dallarında mecmualar tertip edildiği için bu eserler, sadece edebiyat değil; ilahiyat, sosyoloji, felsefe, folklor, tarih, coğrafya, astroloji, tıp, müzik gibi çeşitli alanlarda çalışan araştırmacılara kaynak niteliğindedir.

Osmanlı dönemindeki şiir mecmuaları günümüzün şiir antolojileri hüviyetindedir ve derleyenin edebî zevkini, dünya görüşünü, inancını, bilgi ve kültür düzeyini göstermektedir. Aynı zamanda derlemenin yapıldığı dönemde toplumdaki şiir zevkini göstermesi bakımından da önemlidir.

Mecmuaların çoğunun ne derleyeni ne de müstensihî bellidir. Bunlar içinde ancak bir kısmının derleyeni bellidir. Yine aynı şekilde çoğunun düzenlenme tarihleri yoktur. Hangi dönemde derlendiğini farklı sebepler dolayısıyla mecmuada yazılı bulunan tarihlerden, tarih manzumelerinden, içerisinde yer alan şairlerden hareketle tespit edebilmekteyiz (Aydemir, 2011: 88).

Şiir mecmualarının Türk edebiyatı tarihine katkısı, yapılan çalışmalar neticesinde bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Bu katkılardan birisi de şairlerin biyografisine ve kimliklerinin tespitine dairdir. Bilindiği üzere klasik Türk edebiyatında aynı mahlasa sahip pek çok şair bulunmaktadır. Şairlerden bazılarının aynı mahlasa sahip olması, bu şairlerin birbirleriyle karışmasına neden olur. Tezkire yazarları ve mecmuayı düzenleyenler bu karışıklıkları gidermek için şairin mahlasının yanında şairin adına, memleketine, şairin yaşadığı zamana, mesleğine, ailesine, soyuna ve akrabalık bağlarına, milliyetine, fiziksel özelliklerine, kişilik özelliklerine, ait oldukları zümreye (bağlı bulunduğu tarikat vb.) yer vermişlerdir. Ayrıca aynı mahlası kullanmaları dolayısıyla birbiriyle karışabilecek şairlerin, adeta lakaplaşmış olan meşhur özelliklerine yer verildiği de olabilmektedir (Gürbüz, 2011: 317). Ele aldığımız mecmuada da şairlerden bazılarının mahlası yanında şairlerin memleketine (Mehemmed-i Bosna[vî] Fermâyed, Tercî-i Mevlânâ Nâtıkî-i Mûsullı), kişilik özelliklerine (Rûhî-i Sâf-Dil, Hudâvendâ-yı Pâk-Meşreb, Hayretî-i Nikû-Sîret Fermâyed vb.), soyuna (Seyyid Nesîmî), ait oldukları zümreye (Hâletî-i Mevlevî) yer verilmiştir.

Şiir mecmuaları genel olarak, toplumun çeşitli kesimlerinden şiirseverlerin sevdikleri şairleri ve onların şiirlerini bir araya getirdikleri bugünkü antolojilere karşılık gelen şiir defterleridir. Mecmuaların içerisinde yer alan şairler ve şiirlerden biz, bir şairin kendi döneminde ve sonraki dönemlerde okuyucular tarafından ne kadar okunduğunu/rağbet bulduğunu anlarız. Bir şairin şiirleri şiir mecmualarında çokça yer alıyorsa bu, o şairin çok okunduğunu/rağbet bulduğunu, birçok şair ve okuyucuyu etkilediğini gösterir. Döneminin edebî/şiir zevkini göstermesi bakımından önemlidir (Aydemir, 2001: 148). Çünkü bu eserleri derleyenler yaşadığı toplumun nabzını tutmuş, en azından okur-yazar ve belli bir estetik zevke sahip, şiirden anlayan insanlardır. Toplumun zevk-i selim sahibi bir üyesi olması dolayısıyla şiir mecmuası derleyicileri o dönemki edebî/estetik anlayışını derledikleri eserde elbette yansıtacaktır.

Şairler için birinci dereceden kaynak eserler olan şüara tezkireleri -her şüara tezkiresi aynı derecede olmamakla birlikte- şairlerin hayatları, edebî şahsiyetleri, eserleri hakkında bilgiler ve şairlerin eserlerinden örnekler veren kitaplardır. Şüara tezkirelerinde ve diğer kaynaklarda yer almayan, adı bilinmeyen, örneği bulunmayan yeni manzumelere mecmualarda rastlayabilmekteyiz. Şiir mecmualarında örneklerine rastladığımız manzumelerden birisi de şehrengizlerdir. Değişik sebeplerle şairlerin divan nüshalarına girmemiş çok sayıda şiirini şiir mecmualarında görmekteyiz. Bu eserlerde, üniversitelerde yapılan üslup çalışmalarının önemli bir bölümünü içeren bazı kavramlar farklı şairlerden örneklerle bir araya getirilmektedir. Bu sebeple mecmualar üslup ve tahlil çalışmalarına yardımcı olacak bir konumdadır (Aydemir, 2001: 149). Çalışmamıza konu olan mecmuada çoğunlukla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına ait şiirler yer almaktadır. Mecmuanın derleyicisi de, büyük bir ihtimal, Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını benimsemiş bir kişidir. İçerisindeki şiirler dolayısıyla Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına mensup kişilerin hangi tarz şiirlerden hoşlandığı, hangi şairleri beğendiği sonucuna varılabilir. Bu mecmua ile diğer Alevî/Bektaşî ve Hurufîlikle ilgili şiir mecmuaları tespit edilip karşılaştırılabilir, Alevî/Bektaşî ve Hurufîlik inancına ait şiirlerin toplandığı mecmualarla ilgili üslup ve tahlil çalışması yapılabilir.

Bir şairin yetişmesinde, edebî kişiliğinin teşekkülünde okuduğu şairlerin söyleyiş tarzlarının, hayal dünyasının, kullandığı mazmunların etkisi vardır. Şüara tezkireleri başta olmak üzere şairler hakkında bilgi

veren kaynaklar, bilgi verdikleri şairlerin hangi şairlerden üslup olarak etkilendiklerini belirtmeden genellemelere başvururlar. Şiir mecmualarında aynı imajlar, aynı mazmunları kullanan birçok şairin benzer örneklerinin arka arkaya sıralandığını görmekteyiz. Bu duruma özellikle nazire mecmualarında rastlarız. Buradan hareketle bir şairin, hangi şairleri okuduğunu, hangi şairlerden etkilendiğini detaylı bir şekilde tespit edebiliriz. Şiir mecmualarında öncelikle nazire yazılan şairin şiiri ve arkasından “nazire-i ...” gibi başlıklarla veya hiç başlık kullanmadan model/zemin şiirler verilir, sonra nazire olan şiirler art arda sıralanır. Böylece şiir mecmualarından, şairlerin kimlerin etkisi altında kaldığının tespiti yapıldığı gibi, aynı zamanda hangi şairleri etkilediğinin de tespiti yapılabilir (Aydemir, 2001: 150). Bir şairin şiirinin mecmualarda çok yer alması, o şairin ve şiirinin sevildiğinin, beğenildiğinin, toplumun duygu ve düşüncelerine, toplumun edebî zevkine hitap ettiğinin delili durumundadır. Bu tür eserlerde meşhur olmuş şairlerin yanı sıra daha az tanınmış, hatta şiiri veya beyti sadece o eserde bulunan şairler de mevcuttur. Adı duyulmamış, kaynaklarda adı geçmemiş birçok şair hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Mürettep divan sahibi olmayıp şiir yazmış olan şairlerin güzel şiirleri mecmualar sayesinde unutulmaktan kurtulmuştur (Kaya, 2005: 55).

Bir dönemin edebiyatını incelerken o dönem içerisinde yetişen şairler hakkında çağının telakkilerini de öğrenmek gerekir. Şairler hakkında döneminin telakkisini öğrenmek için başvurulabilecek kaynakların başında şüara tezkireleri gelmektedir. Ancak şüara tezkireleri de şairler hakkında yer yer indi hükümler verebilmektedir. Bu yüzden bir şair hakkında karar verirken bu kararı sadece bir şüara tezkiresine dayandırmak bazen edebiyat araştırmacılarını yanıltabilmektedir. Klasik Türk edebiyatına mensup bir şairi değerlendirirken o devirde derlenmiş mecmualar o şair hakkında en doğru fikri verecektir (Sevgi-Özcan, 1996: 486-487).

Şiir mecmuaları aynı veya farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin şiirlerini barındırması dolayısıyla bir antoloji/seçki mahiyetindedir. Bu mecmualar; klasik Türk edebiyatı, halk edebiyatı ve tekke edebiyatı ürünlerini bir arada bulundururlar. Kültür tarihimizin önemli kaynakları arasında sayılan mecmualar, şairlerin divanlarından belli bir düzen veya kıstasla seçilmiş şiirlerden meydana gelir (Yılmaz, 2008: 255). Ele aldığımız eser de farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin şiirlerini; klasik Türk edebiyatı, halk edebiyatı ve tekke edebiyatına ait şiirleri bünyesinde barındırmaktadır. Şiirlerin belli bir kıstasla seçildiğini söylemek de mümkündür: Bu kıstas Alevî/Bektaşî ve Hurufilik inancıdır. Her ne kadar Hurufilik anlayışı ile ilgili şiirler çoğunlukta olsa da farklı anlayışla kaleme alınmış şiirler de eserde yer almaktadır.

2. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 543 Numaralı Şiir Mecmuası

2.1. Mecmuanın Tavsifi

İçerisinde böyle bir ifade bulunmamasına rağmen kütüphane kataloğunda *Mecmua-i Eş'âr* adı ile kayıtlı olan eser, 197 yapraktan ibarettir. Müntehisi/derleyeni belli değildir. 1a sayfasında Ali Emiri Efendinin vakıf mührü bulunmaktadır. Ölçüleri: 221 x 130, 190 x 90 şeklindedir.

Mecmua, Talik ve Rik'a yazılarının bir arada kullanılmasıyla yazılmıştır. Mecmua genellikle 2 sütun hâlinde 19 satırdan oluşmaktadır. Başlıklar umumiyetle kırmızı mürekkepli kalemle yazılmıştır. Saman sarısı renginde abadî kâğıt kullanılmıştır. Kahverengi mukavva cildin sırtı kahverengi deri ile kaplanmıştır. Sayfa kenarlarında yer yer yıpranmalar görülmektedir.

2.2. Mecmuanın Muhteviyatı

Mecmuanın muhteva özellikleri ise şu şekildedir: Baş tarafta kimi boş sayfalar ve rastgele yazılmış beyitler bulunmaktadır. Konusu edebiyattır. Yer yer Arapça nesir ve Farsça şiir örneklerine rastlanır. 1 sayfa Arapça ve 1 buçuk sayfa Türkçe nesir vardır. Eserde 200 farklı şairin şiiri yer alır. Eserin içerisinde düzenlenme tarihi ve müntehisi ile ilgili bir kayıt mevcut değildir.

Baş:

Vuķūfum yok bu rütbe hıwāhsen hayrānıyam gālib
Gönülden de nihān bir maṭlab-ı dil-hıwāh var dilde

Sonu:

Bismillāh 'ir-rahmāni 'r-rahīm
Keşti-i Nūh est 'aşā-yı Kelīm

Yaprak numarası verilirken bazı tekrarlar düşüldüğünden, yaprakların yerleri değiştiğinden veya atlamalar olduğundan yeni bir sıralama yaptık. Böylece mecmuanın içeriğini meydana getiren 3b ile 182a sayfaları arasını okuyarak mecmua metnini oluşturduk.

İçerisinde yazılmamasına rağmen kütüphanede *Mecmua-i Eş'âr* adı ile kayıtlı eser, 14 ila 18. yüzyıllar arasında yaşamış şairlerin şiirlerinin toplandığı bir mecmuadır. Eseri ilk önce bir kişinin derlemeye başladığını ya da derlediğini, daha sonra esere eklemelerde bulunduğu yazı stillerinin değişmesinden anlamaktayız. Eserde şiirlerden başka, Hurufiliğe ait bir sayfa Türkçe nesir parçası, fevaid kabilinden Arapça dualar, Hz. Ali'nin Arapça sözü yer almaktadır. Eserin hassas ve ihtimamlı bir tertip hususiyetine sahip olmadığını söylemek mümkündür. Mecmuanın en önemli özelliği umumiyetle bünyesinde Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancının temsilcisi olan şairlerin ya da Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını dile getiren kimi şairlerin şiirlerini

İçeriyor olmasıdır. Derleyicinin mecmuayı derlerken en önemli kıstası bu olmuştur. Eserde yer yer silik kısımlar olduğundan tüm çabamıza rağmen okunamayan yerler bulunmaktadır.

Mecmuada gazel, kaside, mesnevi, murabba, kıta gibi 17 farklı nazım biçiminde yazılmış 723 şiir bulunmaktadır. Sadece klasik Türk edebiyatına ait nazım şekilleri değil, Türk halk edebiyatına ait nazım şekilleri de yer almaktadır. Ancak klasik Türk edebiyatına ait nazım şekillerinin, Türk halk edebiyatına ait nazım şekillerine kıyaslanmayacak oranda fazla yer aldığına şahit olunmaktadır. 31 şiir ise Farsça yazılmıştır. Farsça yazılan bu şiirler ekseriyetle gazel şeklindedir. 723 şiirin 616 tanesi gazeldir. 616 gazelin 21 tanesi Farsçadır. 352 gazel remel bahri ile kaleme alınmıştır. Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbı gazellerde en çok kullanılan aruz kalıbı olarak göze çarpmaktadır. Seri bahri ve 20'li hece ölçüsü ile yazılan bir gazel bulunmaktadır. Nesîmî, mecmuada en çok şiiri bulunan şairdir. Mecmuada nazım şekli ve kafiye şeması dolayısıyla, hece ölçüsü ile yazılmasına rağmen, gazel olarak nitelendirdiğimiz şiirler de vardır. Bu şekilde hece ölçüsü ile yazılmış 43 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin 24'ünde 16'lı hece ölçüsü kullanılmıştır.

723 şiirden 49 şiir hece ölçüsüyle kaleme alınmış, diğer şiirlerde ise aruz ölçüsü kullanılmıştır. Eserde aruz ölçüsü ile yazılan şiirlerde aruz ölçüsüyle ilgili bütün hususiyetlerin bulunduğu şahit olunur. Şiirlerde çok sayıda vasıl, imale, zihaf ve med, kasr, teşdîd örneklerine rastlanır. Aruz ölçülü şiirlerde en çok vasıl, onu takiben imale yapılmıştır. Müstensihin/derleyenin kimi yerlerde beyitleri aruz ölçüsüne uygun olarak yazdığı, bu konuda çok dikkat ettiği görülür. Kimi şiirlerde vezin gereği Arapça kelimelerin Türkçe okunuşlarına yer verilmiştir. Şiirlerde yer yer vezni bozuk mısralar bulunur.

Mecmuanın en önemli özelliği umumiyetle bünyesinde Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancının temsilcisi olan şairlerin ya da Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını dile getiren şiirleri barındırmasıdır. Eserin düzenlenme kıstası, genellikle Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına uygun şiirlerin seçilmesidir. Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancının şairler bazında seyrini bu mecmuada takip etmek mümkündür. Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancının önemli şairlerinin kim olduğu, muhammesler, nazireler vasıtasıyla, hangi şairlerin kimleri beğendiği ve okuduğu vb. soruların cevabını belirli ölçüde de bu mecmuada bulmaktayız.

Eserin, müstensih veya hazırlayanın tüm eksikliklerine rağmen Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını dile getiren şiirleri bulduran bir şiir mecmuası olması sebebiyle, klasik Türk edebiyatı, genel olarak edebiyat tarihi, dil tarihi, metin neşri, Alevî/Bektaşî ve Hurufîlik araştırmaları ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacağı inancındayız.

2.3. Mecmuada On İki İmam İçin Yazılmış Şiirler

İsnâaşeriyye mensupları, imamları benimsemeyi inanç konusu hâline getirdiklerinden İmâmiyye, fikhî görüşlerini Cafer es-Sadık'a nispet ettiklerinden Caferiyye, on ikinci imamın gelişini beklemeleri sebebiyle Ashabü'l-intizar ve on ikinci imam için çokça kullanılan "kâim" (hayatta olan) unvanına nispetle Kâimiyye olarak da anılmaktadır (Fırlı, 2001: 142-147).

Bir inanç topluluğunun öncüsü, başı, önderi durumunda olan imamın varlığında dile gelen, biçimlenen inançlar tarikatın özünü oluşturur. On iki imam, Bektaşîliğin temelini oluşturur ve ona bir inanç kurumu niteliği kazandırır. İslam tarihinde "imam" kavramı Hz. Peygamber ile birlikte ortaya çıkmıştır. İmam; genellikle din işlerini yöneten, belli bir Müslüman topluluğun başında bulunan kimse anlamına gelir. İmam kavramı sonraları değişik anlamlar kazandı. Tarikatlara, mezheplere göre "imam"ın ayrı bir yorumu, anlamı oldu. Bektaşîlik'te geçen "imam" kavramı daha çok Hz. Ali ile başlar. İslam dininin benimsediği ilk imamın Hz. Muhammed olduğu konusunda bütün İslam kurumları ittifak eder. Fakat Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan olaylar dolayısıyla bu kavramın anlamı da, yorumu da değişmiş, farklı farklı inanç kurumlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Eyüpoğlu, 1980: 83-84).

Alevîlik'in kollarından biri olan Bektaşîlik'e göre "imam" insanüstü nitelikler taşıyan kutsal kişidir. Onun görevi yalnız toplumu yönetmek değil, toplum içerisinde Tanrı'ya en yakın kimse olduğundan, olgunluk bakımından en yüksek aşamada olduğundan, bütün insanlara örnek olmak, yüceliğin yolunu göstermektir. Aynı zamanda insanlarla Tanrı arasında bağlantı kurmaktır. İnsanlara Tanrı'nın yüce görevler vererek gönderdiği kimse olan "imam"ın bütün yapıp ettikleri Tanrı adınadır. Bu yüzden "masum (suçsuz)"dur (Eyüpoğlu, 1980: 84).

Mecmuada yer alan şiirlerde on iki imam övgüsü, sevgisi ve onlara olan bağlılık bizzat adları söylenerek ifade edilmiş ve bu minvalde konu bütünlüğü olan (yek-âhenk) gazeller, kasideler, murabbalar, muhammesler yazılmıştır. Nesîmî on iki imamı sevdiğini ve bunlar için kendi canını feda edeceğini söylediği aşığıdaki beytinde onlara sevgisini dile getirmektedir:

Severem ben bu on iki imâmı
Fedâ olsun benim bunlara cânım (626/12)

2.3.1. Hz. Ali (ö. H. 40/M. 661)

On iki imamın ilkidir. Çocuklar arasında Hz. Peygamber'e inanan ilk kişiydi. Aynı zamanda Hz. Hatice'den sonra, Hz. Peygamber'e inanan ilk insandı. Hz. Peygamber'in damadı ve amcası Ebû Talip'in oğlu,

Hz. Fatıma'nın eşi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babasıdır. Cennetle müjdelenmiş on sahabeden biridir. Dört büyük halifenin dördüncüsüdür.

Mekke'de miladî 600 yılında doğdu. Hz. Peygamber amcası Ebû Talip'in yükünü hafifletmek için amcalarına onun bir tane çocuğunu almayı teklif etti ve kendisi Hz. Ali'yi yanına alarak, onu beş yaşından hicrete kadar himaye etti, yetiştirdi.

Sahabelerin âlimlerinden. Vahiy kâtibi de olan Hz. Ali, beş yüzden fazla hadisin ravisidir. Hz. Peygamber onun için: "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısı; ilmi dileyen kapıya gelsin." demiştir (Gölpınarlı, 2004: 306).

Cesareti ile ön plana çıkan bir kişiydi. Hz. Peygamber zamanında Tebük seferi hariç tüm savaşlara katılmıştı. Bu savaşlarda kahramanlıklar gösterdi. Murtezâ, Şîr-i Hudâ, Haydar, 'Aliye'l-murtezâ, Haydar-ı Kerrâr, Şâh-ı merdân, Şîr-i Yezdân, Allah'ın aslanı, Esedullâh gibi lakaplara sahiptir. Hz. Ali, 40/661 tarihinde namaz kılarak İbn Mülcem isimli Haricî tarafından hançerlendi, bu yaranın etkisiyle iki gün sonra vefat etti.

Hz. Ali, mecmuada 'Alî isminin yanında "Tañrı aslanı, şâh-ı velâyet, Haydar, Haydar-i Kerrâr, murtezâ, 'Aliyyü'l-murtezâ, Şîr-i Yezdân, Şâh-ı merdân, Esedullâh" lakaplarıyla da yer almaktadır. Bu lakaplar kendisine cesareti, kahramanlığı, insanlara örnek olması, velilik makamında bulunması dolayısıyla verilmiştir.

On iki imamı övdüğü gazelinin altıncı beytinde Caferî; Hz. Ali'nin vasıflarını sıralarken Hayber kalesini yıktığını, benzerlerinden üstün olduğunu, düşman saflarını yırtan (yiğit) olduğunu, hem Allah'ın yurdunun kılıcı hem de iki başlı devin katili olduğunu ifade etmektedir. Beyitte Hz. Ali'nin Hayber kalesinin fethedilmesinde büyük yararlılıklar göstermesine işarette bulunmaktadır:

Hem Haydar-ı Hayber-figen hem ser-firâz-ı ceaf-ıken
Hem tâğ-ı dâr-ı eü'l-minen hem îâtil-i dâv-i dü ser (259/6)

Yine Caferî'nin aşağıdaki beytinde Hz. Ali'nin şîr-i Hudâ (Allah'ın aslanı), nur-ı hüda (Tanrı'nın nuru), murtaza (beğenilmiş), mücteba (seçkin) vasıfları sıralandıktan sonra, onun Hz. Peygamber'in ilmine kapı olduğu dile getirilmek suretiyle Hz. Peygamber'in kendisini ilmin şehri, Hz. Ali'yi de ilim şehrinin kapısı olarak vasıflandırdığı hadise de telmih yapılmaktadır:

Hem ol-durur şâr-ı Hudâ hem ol-durur nûr-ı Hudâ
Hem murteâ hem müctebâ hem Aşmedün 'ilmine der (259/3)

Nesîmî; Hz. Ali'yi, halife olması ve on iki imamın ilki olması dolayısıyla "önder, baş" ve kahraman bir kişiliğe sahip olması dolayısıyla da "düşman saflarını yırtan yiğit" olarak vasıflandırmıştır:

Gözün aç tâlibâ gör kim 'Alâdür server [ü] uaf-der
Muhammed Mehdâ-i kândur 'Alâdür iymetâ gevher (507/1)

Gerek Alevî/Bektaşî gerekse de Caferî inancında Hz. Ali'nin velayeti mühim bir yer tutmaktadır. Bu inanca mensup şairler Hz. Ali'nin bu özelliğine şiirlerinde sıkça yer vermişlerdir. Mecmuada da Hz. Ali'nin veliliğini vurgulayan şiirlere rastlarız. Nihânî; Hz. Ali'nin bir adının velilik padişahı, bir adının da murtezâ (seçkin) olduğunu ve meleklerin onu zikrettiğini ifade eder:

Bir aduñ şâh-ı velâyetdür melekler eïkr ider
Bir aduñ mü'minler içre Murteâdur yâ 'Alâ (97/6)

Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile özdeşliği Alevî/Bektaşî ve Caferî inançlarında çeşitli şekillerde görülmektedir (Üzüm, 2013: 118-123). Hz. Ali'nin övüldüğü bazı beyitlerde Hz. Peygamber'in hadisleri Hz. Ali'ye ait olarak gösterilmiş ya da Hz. Peygambere ait vasıflar Hz. Ali'ye verilmiştir. Caferî'nin gazelinde yer alan aşağıdaki beyitte Haydar'ın (Hz. Ali'nin) "Her kim nefsin (kendini) bildi ise, Rabbini tanıdı." ibaresini kullandığı ifade edilmektedir. Bu söz Hz. Peygambere nispet edilen bir hadistir:

Didi Haydar her ki nefsin bildi Rabbın tanıdı
İanda bilsün 'ârif-i Rabb olmayan Mevlâsını (453/5)

Hz. Peygamber'in vasıflarından birisi mahşer gününde Müslümanlara şefaatçi olacaktır. Nesîmî'yi ait aşağıdaki beyitte, Hz. Ali mahşer gününün şefaatçisi olarak nitelendirilmiştir:

'Alâ vâcid 'Alâ vahdet 'Alâ farı ü 'Alâ sünnet
'Alâdür cümleye rahmet 'Alâdür Şâfi'-i mahşer (507/9)

İncil'de Hz. Peygamber'in ismine yer verilmiştir. Aşağıdaki müseddesin bütün bentlerinin son iki dizesinde Hz. İsa'nın İncil'de "ey Ali" dediği ifade edilmektedir:

Âsumânun hâverâdür ol Muhammed Mu'ıfâfâ
Meh-cebân oldu birisi ya' nâ şâh-ı Murteâ
Birine didi Hâbâbüm biri aulanum Hudâ
İkisi bir nûr-ı Hâidur eyle bil ey pür-uafâ
Ol 'Alâdür pâşivâ-yı evliyâ vü enbiyâ
Anuñ-içün didi 'Âsâ İncâlinde 'Aliyâ (315/1)

Yâ Muhammed yâ 'Alî redifli 99. gazelde Nesîmî, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi aynı sözlerle över. Bu gazelden bir örnek olması hasebiyle "Ey Muhammed, ey Ali; bu bütün kâinat sizin için yaratılmıştır. Tanrı sırrının sığınağısınız." şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz aşağıdaki beyti veriyoruz:

Sizün-içün yaradılmışdur bu cümle kâynât

..... sırr-ı Hudâsız yâ Muhammed yâ ‘Alâ (99/2)¹

Hel etâ (geçti mi), İnsân 76/1 ayetinden iktibas edilmiş bir sözdür. Lâ fetâ ibaresi ise, Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zü’l-fikâr (Ali’den başka yiğit (genç), Zülfikâr’dan başka keskin kılıç yoktur.) zayıf hadisinden alınmıştır. Hızrî’nin beytinde hel etâ ve lâ fetâ’nın, Allah’ın aslanı, insana ve beşere yol gösterici olarak vasıflandırılan Hz. Ali’nin beyanında geldiği ifade edilir:

Hel etâ vü lâ-fetâ geldi beyânında anuñ
Hâdâ-i ins ü melek hem şâr-i Yezdândur ‘Alâ (147/6)

Lahmüke lahmî, “Etin, etimdir.” anlamına gelen Hz. Peygamber’in söylediği iddia edilen bir sözdür (Yılmaz, 1992: 101). Hz. Muhammed’in Hz. Ali hakkında söylediği sözlerden birisi de “Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısı; ilmi dileyen kapıya gelsin.” dir (Gölpınarlı, 2004: 306). Nihânî; Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin Hz. Ali için “İlim şehrinin kapısı.” ve “Eti, etimdir.” ifadelerini kullandığını söyler:

Şehr-i ‘ilmün îapusıdur diyüben haîiına hem
Lahmüke lahmâ diyen hod Muûtafâdur yâ ‘Alâ (97/2)

Alevî/Bektaşî ve Caferî kaynaklarında Hz. Ali’nin Tanrı olduğu iddiası hiçbir zaman dile getirilmezken, mecmuada Hz. Ali’nin Tanrı olduğuna işaret edenler beyitler vardır. Misâlî’nin yazdığı “Ey beşer suretli Rahman ve Kur’an’ın sonu Ali, Tur dağında Musa’ya ışık gibi tecelli ettin.” olarak günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz Misâlî’nin aşağıdaki beyti Hz. Ali’yi Tanrı olarak nitelendiren beyitlerden birisidir. Bu beyitleri Hurufiliğin, insanın Tanrı’nın mazharı olması ve Tanrı’yı kendi şahıslarında müşahe etmeleri prensibiyle anlayabiliriz:

Kûh-ı Tûrda Mûsiye îlduñ tecellâ nûrveş
Ey be’er œüretlü Rahmân hatm-i İur’ânüm ‘Alâ (150/3)

“‘Ali” redifli 507. gazelde Nesîmî, Hz. Ali’yi övmektedir. Binlerce çeşit hareketin Hz. Ali’nin emri ile işlediği; yazların gidip, kışların geldiği, bedene can verenin onun olduğu iddiasını taşıyan bu gazelde bulunan aşağıdaki beyitte Hz. Ali, Tanrı olarak vasıflandırılmıştır:

Hezârân dürlü cünbişler ‘Alâ emri ile işler
Varur yazlar gelür işlar ‘Alâdür cisme cân-perver (507/5)

Nesîmî’nin Hz. Ali’yi Tanrı’nın sıfatlarıyla övmesini Hurufiliğin vahdet-i vücut felsefesiyle açıklamamız gerektiğini bize gösteren 507. gazelin 7. beytinde Hz. Ali Allah’ın mazharı ve Allah’ın velisi olarak nitelendirilir:

‘Alâdür şol veliyyullâh ‘Alâdür maşhar-ı Allâh
‘Alâ nûrından eyvallâh münevver didi ahterler (507/7)

Nesîmî’nin kaleme aldığı 507. gazelde yukarıdaki beytin yanı sıra tarihi gerçeklere uygun, Hz. Peygamber ile Hz. Ali’yi birbirinden ayıran (onları iki ayrı şahsiyet olarak değerlendiren) ve Hz. Ali’yi insan olarak ele alan ve onu öven beyitlere de yer verilmiştir. Hz. Ali’nin müminin canı, Hz. Peygamber’in onun kaynağı, Hz. Ali’nin şanınun hakikat ve onun Hz. Peygamber’in dostu olduğunun belirtildiği aşağıdaki beyit, bunlardan biridir:

‘Alâdür mü’minün cânı Muhammeddür anuñ kânı
Haîâiatdür ‘Alâ şânı ‘Alâdür yâr-ı Peygamber (507/3)

Hz. Ali, sahabeler arasında üstün bir şahsiyete sahipti. Sadece ilmiyle değil; cömertliği, insanlara önder olması, gösterdiği kerametleriyle de meşhur bir şahsiyetti. Hızrî’nin aşağıdaki beytinde Hz. Ali, velilik, cömertlik, keramet madeni olarak vasıflandırılmış; ayrıca onun hakikat hazinesinin incisi ve büyük deniz olduğu ifade edilmiştir:

Hem velâyet hem şehâvet hem kerâmet kânıdur
Gevher-i genc-i haîâiat bahr-i ‘ummândur ‘Alâ (147/8)
Misâlî; Hz. Ali’yi cenneteki Kevser’in sakisi olarak görür:
Ey gönül aç ‘aynuñ gel Muûtafâya bey’at it
Sâîa-i Kevşer ‘Aliyyü’l-Murteîâya bey’at it (615/1)

Nihânî’nin kaleme aldığı beyitte “Hakk’ın sırrı”, “mutlak nur” olarak nitelenen Hz. Ali’nin Araf Suresinde son derece üstün vasıflarının anlatıldığı dile getirilmektedir:

Sırr-ı Haî ol nûr-ı muţlaîdur ki evûâfuñ senüñ
Sûre-i a’râfda hoş münthâdur yâ ‘Alâ (97/4)

Alevîlerce kabul edilen “kırklar meclisi” kavramını kısaca anlatalım. Miraç yolculuğu sırasında Hz. Peygamber’in karşısına bir aslan çıkar. Miraç yolculuğu sırasında Hz. Peygamber’in yol arkadaşı olan Cebrail, Hz. Peygamber’e parmağındaki yüzüğü aslana vermesini söyler. Hz. Peygamber, yüzüğünü aslanın önüne atar, sonra yoluna devam eder. Hz. Peygamber Miraç’tan dönerken içerisinde Hz. Ali’nin de bulunduğu “kırklar meclisini” yeşil bir kubbe olarak gördü. Hz. Peygamber, içeri girip oturduğunda aslana verdiği yüzüğün Hz. Ali’de olduğu dikkatini çekti (Bektaş, 2012: 131-132). Miracında yiğitlerin şahı olan Hz. Ali’nin remzini ve sırlara mahrem olanın, kapıda aslan olanın kim olduğunu Hz. Muhammed’in söylediğini beyan eden Nesîmî’nin aşağıdaki beyti yukarıdaki bilgiler eşliğinde değerlendirilmelidir:

Dir Muhammed mi’râcında şâh-ı merdân remzini

¹ Yazı silik olduğundan okunamamaktadır.

Sırr-ı mahrem kim idi hem İapuda aulan olan (503/10)

2.3.2. Hz. Hasan (ö. H. 50/M. 669)

On iki imamın ikincisidir. Medine’de H. 3/M. 625 yılında dünyaya geldi. Babası Hz. Ali, annesi Hz. Fatıma, dedesi Hz. Peygamber’dir. Hz. Peygamber, onun cennet gençlerinin efendisi olduğunu buyurmuştur. Hz. Ali’nin en büyük oğlu, Hz. Peygamber’in ise ilk torunudur. En bilinen lakabı “Mücteba (seçilmiş)”tir. Hasan ismini kendisine Hz. Peygamber verdi. Hz. Peygambere en çok benzeyen kişiymiş. İlim sahibi, takvalı bir insandı. Hz. Ali’nin şehit edilmesinden sonra Müslümanların halifesi oldu. Müslümanların kanı dökülmesin, Müslümanların arasında ayrılık olmasın diye hilafeti Hz. Muaviye’ye bıraktı. Hz. Muaviye kendisinden sonra Hz. Hasan’ın halife olacağını duyurdu. Hz. Muaviye’nin oğlu Yezid, çeşitli vaatlerle hanımını kandırıp Hz. Hasan’ı zehirletti ve daha sonra H. 50/M. 669 tarihinde Medine’de vefat etti. Medine’deki Bâkî Mezarlığına defnedildi. Hz. Hasan’ın çocuklarına ve soyuna “Şerîf” denildi (Önlüer, 2011: 22-29).

Usûlî’nin varsağında yer alan aşağıdaki dörtlükte, Hz. Hasan’ın güzelliğinden bahsedilmiş ve onun güzelliğinin canlarda gönül huzuru olduğu ifade edilmiştir:

Haîâiat pârleri âl-i ‘ abâdur
Hâsanuñ hüsni cânlarda úafâdur
Benüm şâhum şehâd-i Kerbelâdur
Dönmezem pârümden niye döneyem (546/7)

Hz. Hasan’ın beyaz ve güzel bir güzü vardı. “Tanrı’ya kavuşma Hasan’ın güzelliğinde hâsıl oldu. Katilin zehrinin katlettiğinin kıymeti yücedir.” şeklinde günümüz Türkçesine çevrilebilecek aşağıdaki beyitte onun güzelliğine ve zehirlenerek şehit edilmesi hadisesine işaret olunmaktadır:

Hüsni Hâsanda(n) hâûil oldı Hüdâya vâûil
Maitül-i zehr-i îâtil îadri anuñ a‘ lâdur (628/11)

Hz. Muhammed; torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i çok sever, onlarla vakit geçirir, onlarla ilgilenir ve onları yanından ayırmazdı. Hz. Peygamber, amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali’yi de çok severdi. Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber’in sağında Tanrı aslanı Ali’nin, solunda da Hasan ile Hüseyin’in olduğu belirtilmiştir:

Tañrı aslanı ‘ Alâ úağında Muhammedüñ
Hâsan ile Hüseyin œolında Muhammedüñ (92/3)

Hz. Peygamber vefat ettiğinde, Hz. Hasan sekiz yaşındaydı. Nesimî’nin aşağıdaki beytinde, onun enbiyanın ışığına nail olduğu ifade edilmektedir. Bu şekilde Hz. Hasan’ın Hz. Peygamber’in nuruna nail olduğu beyan edilir:

Şâh Hâsan oldı çerâğ-ı enbiyânüñ ma harı
Şâh Hüseyin-i Kerbelâdur teşne-i âb-ı Fırât (380/4)

Hz. Hasan, Yezid’in kandırması neticesinde karısı tarafından zehirlenmiş, daha sonra da vefat etmişti. Hayretî aşağıdaki beyitte, Hasan aşkı için gam zehri içtiklerini, Kerbelâlî Hüseyin’e ait canlar olduklarını söylemektedir. Bu beyitte onun zehirlenmesi hadisesine telmih vardır:

Biz Hâsan ‘ aşına içdük zehr-i gam
Biz Hüseyin-i Kerbelâyâ cânlaruz (256/5)

Hz. Muhammed, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i cennet gençlerinin efendisi olarak nitelendirmiştir. Nesimî, Hz. Peygamber’in bu hadisine telmihte bulunarak Hz. Hasan’ı “cennetteki gençlerin sultanı” olarak vasıflandırmaktadır:

Hâsan Sultân şebâb-ı ehl-i cennet
Hüseyin şâh-ı şehîd-i Kerbelâdur (686/3)

Misâlî; Hz. Hasan’ın kahramanlığına işaret etmek üzere onu, “düşman saflarını yırtan usta binici” olarak nitelendirmiştir:

Gel Hâsan ol şeh-süvâr-ı œaf-ikenden bağla ‘ ahd
Âfitâb-ı dâñ Hüseyin-i Kerbelâyâ bey‘ at it (615/3)

Hz. Hasan’ın övüldüğü beyitlerde umumiyetle Hz. Hüseyin de yer almaktadır. “Hangi mümin Hasan sevgisini gönülde sağlamlaştırdıysa ona mahşerde şefaath Kerbelâlî Hüseyin’denir.” şeklinde günümüz Türkçesine çevrilebilecek Caferî’nin beytinde şehitlerin mahşer gününde şefaathçi olacağı inancına telmihte bulunulmaktadır:

Ne mü’min kim Hâsan mihrin gönülde eyledi muhkem
Şefâ‘ at aña mahşerde Hüseyin-i Kerbelâdandur (616/2)

Hz. Hasan, babası Hz. Ali şehit edildikten sonra halifelik görevini çok kısa süre yaptı. Nesimî’nin beytinde Hz. Hasan, “pak inci” olarak vasıflandırılmış ve onun, müminlerin emiri olduğu ve iki cihanın imamı olduğu ifade edilmiştir. “Pak inci” ifadesi ile Hz. Hasan’ın âl-i aba’dan olması dolayısıyla günahsızlığına (temiz olmasına) işaret edilir:

Emârü ’l-mü’minân ol gevher-i pāk
Hâsan-durur imâm-ı dü cihânüm (626/3)

Hz. Hasan, ömründe iki kere malının tamamını dağıtmıştır. Onun bu özelliği dolayısıyla Vahdetî, müsebbâ’ının beşinci bendinin ilk mısraında Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i “cömertlik padişahı” ve “bağış

kaynağı” olarak vasıflandırır. Hz. Hasan, Hz. Peygamber’in yanında ilk terbiyesini alması ve Hz. Ali’nin oğlu olması dolayısıyla kendini böyle bir ortamda iyi yetiştirmiş âlim bir kişiydi. Bu müsebbâ’ın üçüncü mısraında ise, Hz. Hasan, şâh-ı ’ulemâ (âlimler padişahı) olarak nitelendirilmiştir:

Hasan-ile Hüseyin şâh-ı kerem kân-ı ‘atâ
İuds-i şahrından anuñ geldi vücûda haifâ
Biri şâh-ı şühedâ birisi şâh-ı ’ulemâ
Birisi iurû-ı íamer birisi de °ems-i ğuĥâ
Sözümüñ mâ-ĥaúalı bu-durur ey ehl-i úafâ
Sırr-ı Ħai nûr-ı Muĥammed esedullâh-ı veliy
Vü ‘Aliyyen Vü ‘Aliyyen Vü ‘Aliyyen Vü ‘Alâ (395/5)

On iki imam övgüsünde kaleme aldığı murabbaada Nesimî; abdalların gelip Hasan’ın tabiatinin şehrinde irşat bulduğu ve yokluk dünyasından geçip ölmeden önce öldüklerini söylemektedir. İlim sahibi bir kimse olan Hz. Hasan çevresindeki insanlara imamdı. Ancak beyitte “talim” kelimesi değil de “irşat” kelimesinin kullanılmasından, zahiri ilimlerle ilgili bir durumdan ziyade batini ilimlerin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz:

Geldiler ĥulî-ı Ħasan şehrinde irşâd buldılar
Geçdiler dehr-i fenâdan ölmedin ön öldiler
Şâh Hüseyinüñ yolına pâkâze iurbân oldılar
Meşreb-i Ħai râh-ı Ħai iirâr-ı Ħai abdâllar (385/4)

2.3.3. Hz. Hüseyin (ö. H. 61/M. 681)

On iki imamın üçüncüsüdür. H. 5/M. 626 yılında Medine’de doğdu. Hz. Ali ve Hz. Fatıma’nın Hz. Hasan’dan sonraki ikinci çocuğudur. Hz. Muhammed’in torunudur. Lakabı “Seyyid” ve “Şehid” olan Hz. Hüseyin’in adını Hz. Peygamber vermiştir. Hz. Muhammed, onun cennet gençlerinin efendisi olduğunu söylemiştir. Göğsünden aşağısı Hz. Peygambere çok benzermiş.

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in yetişmesi bizzat Hz. Peygamber’in yanında oldu. Çok mert, cömert, cesur, önder ahlaklı ve takva sahibi bir kimseydi. Muaviye’nin ölümü üzerine yerine geçen Muaviye’nin oğlu Yezid’e biat etmedi. Kufe halkının daveti üzerine Kufe’ye doğru yola çıktı. Kerbelâ’ya vardı. Kerbelâ’da Muharrem ayının onuncu günü (aşure günü) şehit edildi. Çocuklarına ve soyuna “Seyyid” denildi.

Mecmuadaki şiirlerde Hz. Hüseyin’e, umumiyetle Kerbelâ’da şehit edildiği için “Hüseyin-i Kerbelâ” olarak yer verilmiştir. Yezid’i halife olarak tanımayınca Kufelilerin çağırması üzerine yola çıktı. Yezid’in ordusuyla savaştı. Kerbelâ çölünde susuz bırakıldı. Sonra şehit edildi. Eserde Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da susuz bırakılmasına işaret eden beyitlere rastlanır. Nesimî’nin aşağıdaki beytinde Hz. Hüseyin, Fırat suyunun susamışı olarak nitelendirilmekte ve onun Kerbelâ çölünde susuz kalmasına işaret edilmektedir:

Şâh Ħasan oldı çerâĝ-ı enbiyânuñ ma harı
Şâh Hüseyin-i Kerbelâdur teşne-i âb-ı Fırât (380/4)

Muhammesinin üçüncü bendinde Derviş Mahvî, Hz. Ali’nin çocuklarının aşkında su gibi pak olduğunu, her birinin ayrılığında dertli olarak ah ettiğini, yas tutup kılıç ile göğsünü parça parça ettiğini, gam çölünde dudağı susamış olarak helak olsa şaşılmayacağını, (çünkü) sevdiğinin, Hakk’ın Kerbelâ’da şehit olmuş Hüseyin’i olduğunu açıklar:

Oldum evlâd-ı ‘Alânüñ œu gibi ‘a’ûñda pâk
Her birinüñ ıuluram hicrinde âh-ı derdnâk
Eylerem mâtem dutup tâĝ ile sânem çâk çâk
Gam beyâbânında olsam teşne-leb tañ mı helâk
Ol Hüseyin-i Ħai şehâd-i Kerbelâdur sevdüğüm (611/3)

Hz. Hüseyin’i övdüğü kasidesinde bulunan aşağıdaki beytinde Sâfi, onun lakaplarından olan “şâh-ı şehîdân” ibaresine yer verir. Beyitte, Hz. Hüseyin’in can ve gönül tahtına sultan ve Kerbelâ’da şehitlerin padişahı olduğu ifade edilmektedir:

Ey cân u dil serârine sultân yâ Hüseyin
V’ey Kerbelâda şâh-ı şehâdân yâ Hüseyin (448/1)

Yine Sâfi, Hz. Hüseyin’e seslenerek, onun güzelliğinin gülündeki yeşil yaprakla cennet ve Rıdvan’ın bahçesinin bir olmayacağını söyleyerek Hz. Hüseyin’i över:

Ħüsñüñ gülünde olmaya bir berg-i sebzece
Bâĝ-ı behişt ü ravĝa-ı Rıĝvân yâ Hüseyin (448/4)

Aşağıdaki beyitte Sâfi, Hz. Hüseyin’in yanağı beninin katında Aden incisi ve Bedehşan lalinin küçük bir taş olduğunu söylemiştir:

Ħâl-i ruĥuñ íatında şehâ seng-i rázedür
Dürr-i ‘Adenle la’l-i bedehşân yâ Hüseyin (448/5)

Hz. Hüseyin’in ilmi, kahramanlığı yanında insanlara örnek bir ahlakî kişiliği de bulunmaktaydı. Bu kişiliğin bir tezahürü olarak çok cömert bir şahsiyetti. Hz. Hüseyin’i övdüğü kasidesinde yer alan aşağıdaki beytinde Sâfi, derviş olduğunu, onun eşğine yüz sürdüğünü söylemektedir. Daha sonra ise onu “cömertlik padişahı” olarak nitelendirmekte ve ondan kendisine başışta bulunmasını istemektedir:

Dervâşem âsitânuña yüz süregelmişem

Şâh-ı keremsin eylegil ihsân yâ Hüseyin (448/25)

Sâfi, Hz. Hüseyin'e ey Fatma'nın gözünün nuru, insanın ve canın sevgilisi şeklinde hitap eder ve zamanın gamının kendilerini inlettğini beyan eder:

Ey nûr-ı çeşm-i Fâtıma Maḥbûb-ı ins ü cân

İnletdi bizi miḥnet-i devrân yâ Hüseyin (448/7)

Bilindiği üzere Hz. Hüseyin, Muharrem ayının onunda şehitlik makamına ulaştı. Sâfi'nin Hz. Hüseyin'i övdüğü kasidesinde muharrem ayı gelince matem zamanı olduğu ve bu ayda onun güneş gibi kayb olduğu ifade olunmaktadır (448/8). Bir diğer beyitte kurban edildiğinde gökyüzündeki şafağın onun şefkatinde kan ağladığı ifade edilir. Şafak vakti, gökyüzü zaten kan gibi kırmızı olur. Şafak vakti gökyüzünün kırmızı olması, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi dolayısıyla onun şefkatinde kan ağlaması sebebine bağlanarak çok güzel hüsn-i talil sanatı gerçekleştirilmiştir (448/9). O vefat ettiğinde zamanın devri dönmüş ve sanki dünya yıkılmış, bağırsık ve çağırış dünyayı kaplamıştır (448/10). Sâfi, bir başka beyitte, o vefat ettiğinde bölük bölük bulutların matem elbisesini giydiğini, onun üzüntüsüyle yağmurun ve tufanın meydana geldiğini ifade eder (448/11). Onun vefatından sonra meydana gelen yasın tasvir edildiği beyitlerden birisinde Hz. Hüseyin'in vefatıyla göklerin yeşil ile boyandığı, güneşin karalar giydiği ve bu arada parlak ayın mahv olduğu söylenmektedir (448/12). Onun şehit edilmesiyle güneş ve ayın hasret tırnağıyla yüzünü yırttığı, yer ve göğün ona beraber ağladığı dile getirilir (448/13). Başka beyitte, her kişinin bağırsarak kanlı gözyaşları döküp "ah edip hani ne oldu, sevgili Hüseyin'e" dediği ifade edilir (448/16). Daha sonra ise, gül gibi çehrenin ayrılık ile kana boyandığı, goncanın yakasını yırtmasına şaşılmanması gerektiği beyan edilir (448/17).

Aşağıya kaydettiğimiz bentte Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, "göz nuru" olarak nitelendirilmiştir:

İurretü'l-ayn ol Ḥasandur hem Hüseyin-i Kerbelâ

‘ Âlemün çeşm ü çerâğı şâh ‘Alâ Zeynü'l-‘ abâ

Bâir ü Üâdî be-nâm ol sırr-ı şâh-ı evliyâ

Kim anuñ şânında Ḥaidan nâzil oldı hel etâ

Ol ‘ Alâdür pâşivâ-yı evliyâ vü enbiyâ

Anuñ-içün didi ‘ Âsâ İncâlinde ‘ Aliyâ (315/5)

Şiirlerde Hz. Hüseyin ile ilgili yapılan övgülerde aşırıya kaçıldığı da görülmektedir. Sâfi'nin Hz. Hüseyin'i övdüğü kasidesinde yer alan aşağıdaki beytinde onun yüzünde, Ve's-şemsi ve Ve'd-duhâ Suresinin belli olduğu belirtildikten sonra ona seslenilerek Kur'an'ın onun şânında nazil olduğu söylenmektedir. Bu beyit Hurufilik inancı açısından değerlendirilmelidir:

Rûşen yüzünde sûre-i ve^{so}-emsi ve 'ğ-ğuşâ

Şânuñda nâzil âyet-i İur'ân yâ Hüseyin (448/3)

Hz. Hüseyin övgüsünde yer alan beyitlerde ona olan sevgi ve bağlılık ifade edilir. Caferî aşağıdaki beytinde din sultanının Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin olduğunu, onların yolunda canını esirgeyenin pehlivan olamayacağını dile getirir:

Sultân-ı dâñ Ḥasan [ü] Hüseyin şâh-ı Kerbelâ

Yolında cân dirâğ ılan pehlivân degül (347/8)

Nesîmî'nin aşağıdaki beytini de Hz. Hüseyin'e ve on iki imama aşırı bağlılığı ve sevgiyi anlatan beyitler kapsamında ele alabiliriz. Nesîmî, Hz. Hüseyin için can ile başının feda olduğunu, kanının onun için aktığını ve bunun çok güzel bir mutluluk olduğunu söyler:

Hüseyin için fedâdur cân-ıla baş

Zihâ devlet anuñ-çün aia îanum (626/4)

2.3.4. Hz. Zeynelabidin (ö. H. 94/M. 713)

On iki imamın dördüncüsüdür. H. 46/M. 666 tarihinde Medine'de dünyaya geldi. Asıl adı Ali Asgar'dır. "Zeynelabidin" lakabı kendisine, ibadetlerine düşkünlüğü ve çok takvalı oluşu nedeniyle verilmiştir. Zeynelabidin, abitlerin süsü manasına gelmektedir. Daha çok bu isim ile tanınmaktadır. Diğer meşhur bir lakabı da "Seccad" dır. Babası Hz. Hüseyin, annesi Acem padişahının kızı Şehr Bânû'dur. H. 94 /M. 713 tarihinde vefat etti. Hadis rivayet etmiştir. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde âlim olan Zeynelabidin'in mert, yiğit, cömert, zühd ve takva sahibi bir kişiliği vardı. Zahirî ilimlerin yanı sıra ledün ilmine de vâkıftı (Önlüer, 2011: 35-41).

On iki imamı öven şiirlerde dördüncü imam Zeynelabidin sevgisi ve ona olan bağlılık çeşitli tasvirlerle anlatılmaktadır. Hz. Ali'nin övgüsünde kaleme aldığı gazeldeki beyitte Nihânî, Hz. Ali'ye seslenerek gece gündüz Zeynelabidin'i anmakta olduğunu açıklar:

Gice gündüz dilde virdüm Şâh Zeynü'l-‘ âbidân

Şâh Muḥammed Bâkırâ cânum fedâdur yâ ‘ Alâ (97/8)

Gönülde Zeynelabidin'in sevgisi olduğunu, bu yüzden dükkânının güzel ve büyük olduğunu söyleyen Nesîmî, bu şekilde ona hürmetlerini bildirmektedir (626/5). Misâli, (gönlünden) Zeynelabidin'in eşliğinde (onun) ayağının tozu olmasını isteyerek ona olan sevgi ve bağlılığını ifade etmiştir:

İşiginde ḥâk-i pây ol Şâh Zeynü'l-‘ âbidün

Hem Muḥammed ma har-ı façıl-ı Ḥudâya bey'at it (615/4)

On iki imama bağlılığını ve sevgisini dile getirdiği gazelinde yer alan aşağıdaki beytinde Hayretî, can ile Zeynelabidin'in kulu olduğunu, neticede âl-i abaya ait canlar olduklarını beyan eder:

Cân-ıla Zeynü'l-âbidân 'abdiyüz
Hâülî âl-i 'abâyâ cânlaruz (256/6)

İbadetlerine düşkün ve çok takvalı bir şahsiyetti. Bu yüzden lakabı abitlerin süsü manasına gelen Zeynelabidin idi. Tasavvuf ve ledün ilmine malik bir imamdı. Nesimî, Hz. Peygamber övgüsünde yazdığı gazelinde on iki imama yer vermekte ve bu yüzden Zeynelabidin'i evliyanın gözünün nuru olarak vasıflandırmaktadır:

Şâh Zeynü'l-âbidân çeşm-i çerâğ-ı evliyâ
Bâîra iirâr idenler buldılar gâmdan necât (380/5)

Ahmedî, Zeynelabidin'in velilik mirasının varisi ve halkın imamı olduğunu söyleyerek, onun ibadetlerine düşkün ve çok takvalı şahsiyetine, tasavvuf ve ledün ilmine vâkıf bir imam olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca ilk mısradan ona nihayet olmadığı söylenerek onun derin bir ilme sahip olduğu vurgulanmıştır:

Zeynü'l-âbidân gâyet yoîdur aña nihâyet
Ol vâriş-i velâyet kim hâlîa mütedâdur (628/13)

On iki imama yer veren ve onları öven Mevlânâ Fânî, müseddesinin yedinci bendinde Zeynelabidin ve Muhammed Bâkır için ümmetlerin övücü tabirini kullanır:

Şâh Zeynü'l-âbidân ü Bâîr ol fâhr-i ümem
Ca' fer [ü] Kâşım Rûâdur vâlâ-i vâlâ-himem
Şeh Taiâ vü şeh Naiâ vü 'Askerâ kân-ı kerem
Mehdâ-i hâdâ kim oldur ûâhib-i seyf ü ialem
Es-selâm ey nûr-ı 'ayn-ı Muûtafâ vü Murteâ
Es-selâm ey reh-nümâ-yı iüblegâh-ı evliyâ (384/7)

Murabba tarzında ve on iki imam övgüsünde kaleme aldığı şiirin beşinci dördlüğünde Nesimî, Zeynelabidin için dertlilerin dermanı ifadesini kullanır. Bu ifade sadece övgü sözü olmayıp hakikati bulunan bir ifadedir. Çünkü Zeynelabidin çok cömert, yiğit ve insanlara yardımda bulunan bir şahsiyetti:

Şâh Zeynü'l-âbidân derd ehlinüñ dermânîdur
Hem Muḥammed Bâîr ol nûr-ı Hudânuñ cânîdur
Añladılar Ca' ferî iavl-i mevâlâ kânîdur
Meşreb-i Hâi râh-ı Hâi iirâr-ı Hâi abdâllar (385/5)

On iki imam övgüsünde kaleme aldığı ve on iki imama bağlılığını dile getirdiği gazelde yer alan beyitte Hatâyî; şah Hasan, şah Hüseyin, Zeynelabidin'in hakkı için, can ve başı hanedanın (ehl-i beytin) yoluna terk edeceği iddiasını dillendirir:

Cân u başı ḥânedânuñ yolına terk iderem
Şâh Ḥasan ü şâh Ḥüseyn Zeynü'l-âbidân ḥâîi-çün (595/3)

Derviş Mahvî'nin muhammesinde bulunan bentte Zeynelabidin iki dünyanın önderi olarak vasıflandırılmıştır:

Ben mürâd-i âl-i evlâdam mürâdî sevmezem
Gel berü teslâm-i pâr ol kim 'anâdî sevmezem
Şîmr-i mel'ün ile Mervân-ı pelâdî sevmezem
Oıuram cânına la' netler Yezâdî sevmezem
Her dü 'âlem serveri Zeynü'l-âbidân sevdüğüm (611/4)

2.3.5. Hz. Muhammed el-Bâkır (ö. H. 113/M. 731)

On iki imamın beşincisidir. Zeynelabidin'in oğlu, Hz. Hüseyin'in torunudur. Hz. Hasan'ın kızı Fatıma annesidir. H. 57/M. 676 tarihinde Medine'de doğmuş ve H. 113/M. 731 tarihinde zehirlenerek Medine'de şehit olmuştur. Bâkî Kabristan'ındaki babasının yanına defnedilmiştir. Lakapları; Bâkır, Şâkir ve Hâdî'dir. Sahabelerle görüştü ve onlardan hadis öğrendi. Hadis, fıkıh, tasavvuf ilimlerinde âlim bir kişiydi. Bütün ilimlere sahip olduğu için kendisine "Bâkır" lakabı verilmiş ve bu lakapla tanınmıştır. İlim ve keramet sahibi, edepli, ahlaklı ve takva sahibi bir kişiydi. Yüzlerce kişiye doğru yolu gösterip ilim, irfan öğretip mürşitlik yaptı. İrşat vazifesinde bulunduğu kişiler arasında "Hanefilik" mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebû Hanife de vardı (Önlüer, 2011: 42-50).

Gazelinin dördüncü beytinde Hatâyî, Zeynelabidin'e âşık olduğunu ve Muhammed Bâkır'ın kapısının toprağı olduğunu ifade eder (449/4). Za'fi, murabbasındaki bentte onun ayağının toprağının başlarında altından külâh olduğunu söyleyerek onu över (375/4). Hayretî ise onun ayağının toprağı olduklarını, Caferî mezhep ve gönlü neşeli canlar olduklarını belirtir:

Hâk-i râhiyüz Muḥammed Bâîruñ
Ca' ferâ meḥeb uafâyâ cânlaruz (256/7)

Nesimî, şah Zeynelabidin'in evliyanın gözünün nuru olduğunu ve Muhammed Bâkır'ı (imam olarak) tasdik edenlerin sıkıntıdan kurtulduğunu söylemiştir:

Şâh Zeynü'l-âbidân çeşm-i çerâğ-ı evliyâ
Bâîra iirâr idenler buldılar gâmdan necât (380/5)

Muhammesinde yer alan aşağıdaki bentte Derviş Mahvî; gönlünü Muhammed Bâkır'ın ayrılığının gamıyla hüznlendirdiğini, onun hasretinden gözlerinin yaşını Ceyhun hâline getirdiğini, onun yolunun tozunu kan dolu gözüne sürme yaptığını, sarı yüzünü onun aşkının mayasıyla altın yaptığını, sevdiğinin adının Muhammed Bâkır, onun ayağının tozunun kimya olduğunu söyleyerek ona olan sevgisini ve bağlılığını dile getirmektedir:

Gönlümi anuñ gam-ı hecriyle mahzûn eyledüm
Hasretinden gözlerüm yaşını Ceyhûn eyledüm
Gerd-i râhın tütiyâ-yı çeşm-i pür-hûn eyledüm
Rûy-ı zerdüm cevher-i 'aşîyla altun eyledüm
Nâmı Bâîr hâk-i pâyi kâmyâdur sevdiğüm (611/5)

Aşağıdaki beyitte Nesîmî, Muhammed Bâkır ve Cafer-i Sadık'ın kendisinin imamı olduğunu; kaynağının yiğitlik, insanîyet içerisinde onlar olduğunu açıklar:

İmânumdur İmâm Bâîr [u] Üâdî
Ki mürvet içre oldur ael-ı kânum (626/6)

Gazelindeki üçüncü beyitte Caferî; İmam Zeynelabidin ve Muhammed Bâkır'ın dünyada güneş gibi meydana geldiğini, bunların yol gösterici olduğunu, bu yüzden kâfirin bunları bilmeyeceğini söylemektedir (616/3). Ahmedî ise, beşinci imam Muhammed Bâkır'ın güneş gibi ortaya çıktığını söyledikten sonra (gönlünden) eziyet ve sıkıntıya sabretmesini ister. Sonra onun mutluluk sahibi olduğunu dile getirir. Bu şekilde onun ortaya çıktıktan sonra eziyet ve sıkıntılara son verdiği/son vereceği düşüncesini beyan etmektedir:

Pencüm İmâm Bâîr gün gibi oldı şâhir
Cevr ü cefâyâ üâbir ol üâhib-i üâfâdur (628/14)

Müsebbasında yer alan aşağıdaki bentte Vahdetî, Hz. Zeynelabidin ve Hz. Muhammed Bâkır'ı yoksullar zümresinin padişahı olarak vasıflandırmıştır. Bu vasfın kendileri için kullanılmasının sebebi, her iki imamın da cömert olması ve insanlara yardım etmesidir:

Harret-i 'Âbid ü Bâîr şeh-i hayl-i fuîarâ
'İzzet-i Ca' fer-i Üâdî siper-i târ-i iaîâ
Mûsâ-yı Kâşım ile ol şeh-i teslâm-i Ruâ
Şeh Taiâ ile Naiâ tâc-ı rû'ûs-ı fuîahâ
Cümlesi nûr-ı ezel vâîf-ı sırr-ı tâ hâ
Sırr-ı Hai nûr-ı Muhammed esedullâh-ı veliy
Vü 'Aliyyen Vü 'Aliyyen Vü 'Aliyyen Vü 'Alâ (395/6)

2.3.6. Hz. Cafer-i Sadık (ö. H. 148/M. 765)

On iki imamın altıncısıdır. Medine'de H. 80/M. 702 yılında dünyaya geldi. Babası Muhammed Bâkır, annesi Hz. Ebû Bekir'in torunu Kasım'ın kızı Ümmü Ferve'dir. Çeşitli lakapları olmakla birlikte en meşhur lakabı "Sadık" idi. Zamanının en önemli âlimlerinin derslerine devam etti. Sadece din ilimlerinde değil, aynı zamanda fen ilimlerinde de söz sahibi bir kişiydi. Güzel ve başkalarından üstün bir ahlakı vardı. Zühd, takva ve kanaat gibi güzel niteliklere sahipti. Altmış sekiz yaşında iken H. 148/M. 765 yılında Mekke'de vefat eden Cafer-i Sadık Cennetü'l-Bâkî kabristanlığında babası Muhammed Bâkır ve dedesi Hz. Hüseyin'in yanına defnedildi (Önlüer, 2011: 51-56).

Nesîmî; Cafer-i Sadık'ın dindarların önderi olduğu ve Musa Kazım (dünyaya) gelince de mucizelerin ortaya çıktığı iddiasını taşır:

Ca' fer-i Üâdî kim oldur pâşivâ-yı ehl-i dân
Mûsâ-yı Kâşım ki geldi şâhir oldı mu' cizât (380/6)

Aşağıdaki bentte Vahdetî, on iki imamdan bazı imamlara özellikleri dolayısıyla medh ü senada bulunur. Cafer-i Sadık'ın büyüklüğünün, kaza okunun siperi olduğunu söyleyerek Cafer-i Sadık'ı över:

Harret-i 'Âbid ü Bâîr şeh-i hayl-i fuîarâ
'İzzet-i Ca' fer-i Üâdî siper-i târ-i iaîâ
Mûsâ-yı Kâşım ile ol şeh-i teslâm-i Ruâ
Şeh Taiâ ile Naiâ tâc-ı rû'ûs-ı fuîahâ
Cümlesi nûr-ı ezel vâîf-ı sırr-ı tâ hâ
Sırr-ı Hai nûr-ı Muhammed esedullâh-ı veliy
Vü 'Aliyyen Vü 'Aliyyen Vü 'Aliyyen Vü 'Alâ (395/6)

On iki imam övgüsü yaptığı muhammesinde yer alan aşağıdaki bentte Derviş Mahvî; hilalin, gökten başını eğip Cafer-i Sadık'ın yanağına secde ettiğini, onun güzelliğine bir gün güneş gibi zeval (yok oluş) ulaşmayacağını, bütün ilim, irfan ve olgunluğun onda mühürlendiğini (tamamlandığını), onun sözüne çok konuşmaksızın uyduğunu, sevdiği Cafer-i Sadık'ın imam ve önder olduğunu söylemektedir:

Secde eyler baş egüp ruhsârına gökden hilâl
Hüsüne bir gün irişmez mihrveş anuñ zevâl
Cümle hatm olmuşdur anda 'ilm ü 'irfân u kemâl
İtidâ itdüm gönülden iavline bâ-ial ü ial
Ca' fer-i Üâdî imâm [u] mütedâdur sevdiğüm (611/6)

Caferî; Cafer-i Sadık'tan delil alınmasını, zira ehl-i irfanın delilinin hep o önderden olduğunu söyler. Beyitte onun çok büyük bir âlim olması vurgulanmıştır:

Gel imdi Ca' fer-i Úâdîdan al bürhân delâyl kim
Delâl-i ehl-i 'irfânüñ îamu ol pâşivâdandır (616/4)

Yine Cafer-i Sadık'ın çok büyük bir âlim olduğunun vurgulandığı Ahmed'in beytinde, ilim sahiplerinin amel ilminde yüce maksadının Allah'ın cemaline kavuşmuş İmam Cafer olduğu düşüncesi yer bulmaktadır:

'İlm-i 'amelde 'âlâ maîúûd her mevâlâ
Ya' nâ İmâm Ca' fer kim úâhib-i liîâdur (628/15)

Hatâyî aşağıdaki beytinde, dâd harfinin manasını tamamen Cafer-i Sadık'ın bildiğini, tarikat içerisinde yol göstericinin kendisi olduğunu söyler. Bu beyitte onun mürsitlik yönüne işaret olunmaktadır:

Ġâd ġâduñ ma' nâsın Ca' fer bilüpdür bil tamâm
Tı tarâiat içre sensin yâ imâm-ı reh-nümâ (623/8)

Kimin tarafından yazıldığını tespit edemediğimiz müseddeste yer alan aşağıdaki bentte Hz. Muhammed Bâkır ve Hz. Cafer-i Sadık'ın evliyalardan padişahının (Hz. Ali) sırrı oldukları söylenerek onların veli bir kişiliğe sahip oldukları dolaylı olarak açıklanmaktadır:

İurretü 'l-ayn ol Hasandır hem Hüseyin-i Kerbelâ
'Âlemüñ çeşm ü çerâġı şâh 'Alâ Zeynü 'l-'abâ
Bâîr ü Úâdî be-nâm ol sırr-ı şâh-ı evliyâ
Kim anuñ şânında Haîdan nâzil oldı hel etâ
Ol 'Alâdür pâşivâ-yı evliyâ vü enbiyâ
Anuñ-içün didi 'Âsâ İncâlinde 'Aliyâ (315/5)

2.3.7. Hz. Musa Kazım (ö. H. 186/M. 802)

On iki imamın yedincisidir. H. 128/M. 745 yılında dünyaya geldi. Doğduğu yer Mekke ve Medine arasındaki Ebvâ köyüydü. Annesi Hamide Berberiyeye adında Afrika kökenli eski bir cariye idi. Babası Cafer-i Sadık'tır. Birçok lakabı olmakla birlikte en meşhur lakabı Kazım'dır. Büyük bir âlim olan Musa Kazım müçtehid bir imamdı. Zahirî ilmin yanında bir de ledün ilmine sahipti. Başka insanlardan da üstün bir ahlaki vardı. Kerem ve hilim sahibi bir insandı. H. 186/M. 802 senesinde vefat etti. Bağdat'ın Kazimiyye mahallesinde defnedildi (Önlüer, 2011: 57-59).

Caferî; Zeynelabidin'in kulu ve Muhammed Bâkır'ın biçaresi olduğunu, hem Cafer-i Sadık'ın zavallısı hem de önder Musa Kazım'ın kulu olduğunu söyleyerek on iki imama bağlılığını ve sevgisini dile getirir:

Men 'Abidânüñ bendesi hem Bâîruñ efgendesî
Hem Ca' ferüñ dermâdesî hem çâker-i Kâşım-ı ser (259/11)

Aşağıdaki beyitte Ahmedî; İmam Kazım'ın din yolunun padişahı olduğunu, onun yolunun bir zerre toprağının gözüne sürme olduğunu söyleyerek onu övmüştür:

Kâşım imâm şâhı dâñ yolu pâdişâhı
Bir êerre hâk-i râhı 'aynuma tütüyâdur (628/16)

Kimin yazdığını bilmediğimiz ve on iki imam övgüsünün yer aldığı müseddesin aşağıdaki bendinde Musa Kazım, hakikat ilminin deryası olduğu söylenerek övülmektedir. Burada Musa Kazım'ın müçtehid imam olarak âlim bir şahsiyet olmasına dikkat çekilmektedir:

Müsâ-yı Kâzım hâķķat 'ilminüñ deryâsıdur
Müsâ Rızâ zât-ı Hâķķuñ 'alleme 'l-esmâsıdur
Şeh Takî kim Muştafânüñ sırr-ı mâ evhâsıdur
On sekiz [biñ] 'âlemüñ Hâķ bilmişem a' lâsıdur
Ol 'Alîdür pîşivâ-yı evliyâ vü enbiyâ
Anuñ-içün didi 'İsâ İncîlinde 'Aliyâ (315/6)

Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Cafer-i Sadık ile Musa Kazım'ın nurunun daima gönül gözünden uzak olmadığını dile getiren Caferî, bu şekilde on iki imama bağlılık ve sevgisini belirtir:

Zeynü 'l-'ibâd Bâkır ü Şâdıķla Kâzımuñ
Nûrı hemîşe dîde-i dilden nihân degül (347/9)

Hece ölçüsü ile yazdığı varsağıda yer alan aşağıdaki dörtlükte, Musa Kazım'ın Allah tarafından kendilerine gönderilmiş bir nimet olduğunu söyleyen Usûlî, bu şekilde ona karşı hissettiği derin sevgiyi dile getirmiştir:

Kâzım bize ni' met-durur Hüdâdan
Râzıdur Hâķ 'Ali Müsâ_er-Rızâdan
Muħibbüz Takîye kâlû belâdan
Dönmezem pîrümde niye döneyem (546/8)

Hatâyî'nin on iki imama sevgisini ve bağlılığını dillendirdiği gazeldeki beyitte, gönlündeki imanının Muhammed Bâkır ve Cafer-i Sadık olduğunu söyler. Bu şekilde onlara olan sevgisini ve bağlılığını ifade etmektedir:

Bâkır [u] Şâdıķ-durur gönülümde imânum benüm
Müsâ-yı Kâzım 'Alî Müsâ Rızânüñ hâķķı-çün (595/4)

Musa Kazım'ın dünya halkının bedenine can olduğunu, kendisinin ona "cihanın şeyhi" derse her şekilde ona layık olduğunu, Musa Kazım'ın sırları keşfeleyip hakikatlerden işaret meydana çıkardığını, kudretinden çok kerametler gösterdiğini, sevdiğinin seçkin evliya olan Musa Kazım olduğunu söyleyen Dervîş Mahvî, bu şekilde onun ile ilgili düşüncelerini sarf eder:

Cismine halk-ı cihānuñ ol-durur Rūh-ı revān
Dir-istem her vech-ile lāyık āna pîr ü cihān
Keşf-i esrār eyleyüp virdi haqāyıkdan nişān
Kudretinden eyledi niçe kerāmetler 'ıyān
Mūsā-yı Kāzım-ı güzîn evliyādur sevdiğüm (611/7)

2.3.8. Hz. Ali Rıza (ö. H. 203/M. 818)

On iki imamın sekizincisidir. H. 153/M. 770'te dünyaya geldi. Babası Musa Kazım'dır. Annesi, mağribli bir cariyedir. Birçok lakabı olmakla birlikte en meşhur lakabı Rıza'dır. Allah'ı ve insanları memnun etmeye çaba gösterdiğinden kendisine "er-Rıza" lakabı verilmişti. Çok büyük bir âlim olan Ali Rıza herhangi bir konuda kendisine sorulan sorulara güzel cevaplar vermekle meşhur olmuştu. İnsanlara karşı çok müşfik idi. Keramet sahibiydi. H. 203/M. 818'te Meşhed'de vefat etti (Önlüer, 2011: 60-64).

On iki imam, özellikle de Hz. Ali övgüsünde kaleme aldığı şiirde bulunan aşağıdaki beyitte Caferî; Musa Rıza'nın baş tacı ve topluluklarının tacı olduğunu söyledikten sonra görüşü kuvvetli olana seslenerek, dünyanın hakikatte onlara ihtiyacı olduğu kanaatini ifade eder:

Mūsā Rızā ser-tācumuz tācı-durur efvācumuz
'Ālem bizüm muhtācumuz ma' nāda ey şāhib-nazar (259/12)

Murabbasında yer alan aşağıdaki bentte Za'fî kendisine uyulan sekizinci kiblenin Ali Musa Rıza olduğu söylemektedir:

Kible-i heştüm 'Alî Mūsā Rızādur muhtedā
Hem Takî vü bā-Nakî ebrāre oldur reh-nümā
Sevmişüz evlādı kılduğ ol gürüha iktidā
Çār darb ü dağk u lağ abdāl-ı 'üryān olmuşuz (375/5)

Nesîmî, aşağıdaki dörtlükte padişah Ali Musa Rıza'nın yoluna canlarının feda olduğunu söyleyerek ona sevgisini ve bağlılığını dillendirir:

Kāzım ol Rabbü 'l-a' lādan eyledi keşf-i nidā
Şāh 'Alî Mūsā Rızānuñ yolına cānar fedā
Şāh Takî vü bā-Nakî emrini kıldılar edā
Meşreb-i Haq rāh-ı Haq ikrār-ı Haq abdālar (385/6)

Dervîş Mahvî; Ali Musa Rıza'nın boyu gibi dünya bahçesinde düzgün bir servinin olmadığını, dolaştığı yerin daima cennetin gül bahçesi olduğunu, yolu toprağının cennetteki huri ve gilmanın başının tacı olduğunu, bütün insanların başı hem Horasan padişahı olduğunu, sevdiğinin, insanın özünün o olduğunu beyan eder:

Qaddi gibi yoq cihān bāğında bir serv-i sehî
Gülşen-i cennet olupdur dāyimā seyrān-gehi
Hür u gilmānuñ başında tācıdur hāk-i rehi
Server-i cümle hālāyık hem Horāsānuñ şehi
Zübde-i ādem 'Alî Mūsā Rızādur sevdiğüm (611/8)

Aşağıdaki beyitte Caferî, Musa Kazım'ı dünyada yedinci imam olarak bilen kişiye Ali Musa Rıza'nın daima himmet edeceği düşüncesindedir:

Cihānda Kāzımı her kim imām-ı heftümün bildi
Hemîşe āna himmetler 'Alî Mūsā Rızādandur (616/5)

Nesîmî, Hz. Alî'nin ve on iki imamın övgüsünde kaleme aldığı murabbasının aşağıdaki bendinde bütün cihan halkına rehberin Ali Musa Rıza olduğunu ilan etmektedir:

Cümle 'ālem halkına rehber 'Alî Mūsā Rızā
Hem Takî [vü] bā-Nakî çeşm-i çerāğ-ı Murtezā
Şāh-ı Qanber şāh-ı Düldüldür imām-ı reh-nümā
Kim 'Alidür mazhar-ı Allāhü Rabbü 'l-'ālemîn (617/4)

Nesîmî, gönüldeki gizli sırrının sekizinci imam Ali Musa Rıza olduğunu açıklar:

'Alî Mūsā_er-Rızā İmām-ı heştüm
Gönülde ol-durur rāz-ı nihānum (626/8)

Hz. Ali Musa Rıza'nın "Allah'ın isimleri öğretti"ği olduğunun dile getirildiği aşağıdaki bentte vahdet-i vücüt felsefesi Hurufî anlayışla yer almaktadır:

Mūsā-yı Kāzım haqīqat 'ilminüñ deryāsıdur
Mūsā Rızā zāt-ı Haqkuñ 'alleme 'l-esmāsıdur
Şeh Takî kim Muştāfānuñ sırr-ı mā evhāsıdur
On sekiz [biñ] 'ālemüñ Haq bilmişem a' lāsıdur
Ol 'Alidür pişivā-yı evliyā vü enbiyā
Anuñ-içün didi 'İsā İncilinde 'Aliyā (315/6)

Hatâyî aşağıdaki beyitte, İmam Kazım ve Ali Musa Rıza'nın dostu olduğunu hem de düşmanından kurtulduğunu anlatır:

İmâm Kâzım ‘ Alî Mûsâ Rızânuñ
Muhibbem hem ‘ adûsından beriyem (449/6)

Yine Hatâyî, Ali Musa Rıza'nın Fazlullah'ın Fâ harfi olduğunu beyan etmekte ve bu vesile ile onu övmektedir:

Ġayn ġayrı bilemem ben her ne kim görsem bugün
Fâ-i Fazlullâhsın sen yâ ‘ Alî Mûsâ Rızâ (623/10)

2.3.9. Hz. Muhammed Cevâd Taki (ö. H. 220/M. 835)

On iki imamın dokuzuncusudur. Babası Ali Rıza'dır. H. 195/M.810'da Medine'de dünyaya geldi. H. 220/M. 835'te Bağdat'ta vefat etti. Birçok lakabı olmakla birlikte en meşhur lakabı Cevâd ve Taki'dir. Güzel ahlak ve keramet sahibiydi. Âlim ve takva sahibi bir kişiydi (Önlüer, 2011: 65-68).

On iki imamı övdüğü aşağıdaki beytinde Caferî; her bir bahtsızın Muhammed Cevâd Taki ve Ali Naki'yi bilmeyeceğini söyledikten sonra gafil olanlara seslenip Hakk'ı aynelyakin (bir şeyi kendi gözüyle görüp mahiyetini bilme) görenin bunlar olduğu kanaatindedir:

Kimdür Takî yâhûd Nakî bilmez bunu her bir şakî
‘ Aynel-yakîn gören Hâkı bunlar-durur ey bî-ħaber (259/13)

Genel olarak on iki imamdan bahsettiği, onlara bağlılığını ve sevgisini dile getirdiği müseddesinin aşağıdaki bendinde Seyyid Seyfullah Kasım, sevdiğinin karanlıkta parlayan ay Muhammed Cevâd Taki olduğunu açıklar:

Mûsâ-yı Kâzım ‘ Alî Mûsâ Rızâdur sevdüğüm
Ya‘ nî Sultân-ı Takî bedr-i dücâdur sevdüğüm
Hem Nakî hem ‘ Askerî şâhib-livâdur sevdüğüm
Mehdî-i şâhib-livâ ol reh-nümâdur sevdüğüm
Tâ ezelden biz gürûh-ı fazl-ı Yezdânilerüz
Bende-i evlâd-ı Hâydar şâh-ı merdânilerüz (313/5)

Kimin yazdığı belli olmayan müseddesin aşağıdaki bendinde Taki için padişah unvanı kullanılmış ve onun Hz. Peygamber'in mâ evhâsının (şey vahyetti) sırrı olduğu söylenilmiştir. Bu şekilde Muhammed Cevâd Taki'nin şanı yüceltilmektedir:

Mûsâ-yı Kâzım ġakîħat ‘ ilminüñ deryâsıdur
Mûsâ Rızâ zât-ı ġakķuñ ‘ alleme'l-esmâsıdur
Şeh Takî kim Muştâfanuñ sırr-ı mâ evhâsıdur
On sekiz [biñ] ‘ âlemüñ ġak bilmişem a‘ lâsıdur
Ol ‘ Alîdür pişivâ-yı evliyâ vü enbiyâ
Anuñ-içün didi ‘ İsâ İncilinde ‘ Aliyâ (315/6)

Münîrî, bu dünyada Hz. Peygamber'in soyunu bilmeyenlerin, mutlak bir meçhule talip olarak İmam Taki'nin kim olduğunu bilmediklerini iddia etmektedir:

Bilmeyenler bu cihânda cedd-i Aħmedden ġaber
Tâlib-i meçhül-i muħlak bilmedi kimdür Takî (123/4)

Murabbasında yer alan aşağıdaki dörtlükte Za'fi, iyilere yol gösterenin Muhammed Cevâd Taki ile Ali Naki olduğunu dile getirir:

Ķible-i heştüm ‘ Alî Mûsâ Rızâdur muħtedâ
Hem Takî vü bâ-Nakî ebrâre oldur reh-nümâ
Sevmişüz evlâdı kılduħ ol gürûha iħtidâ
Çâr ġarb ü daħķ u laķ abdâl-ı ‘ üryân olmışüz (375/5)

Aşağıdaki bentte Mevlânâ Fânî; padişah Muhammed Cevâd Taki, padişah Ali Naki ve Askerî'nin cömertlik kaynağı olduğu düşüncesini sarf eder:

Şâh Zeynü'l-‘âbidîn ü Bâkır ol faħr-i ümem
Ca‘ fer [ü] Kâzım Rızâdur vâlî-i vâlâ-himem
Şeh Takî vü şeh Nakî vü ‘ Askerî kân-ı kerem
Mehdî-i hâdî kim oldur şâhib-i seyf ü kalem
Es-selâm ey nûr-ı ‘ ayn-ı Muştâfâ vü Murtezâ
Es-selâm ey reh-nümâ-yı ĳiblegâh-ı evliyâ (384/7)

Vahdetî; Şah Muhammed Cevâd Taki ile Ali Naki'nin fıkıh ilminin üstatlarının başının tacı ve hepsinin (on iki imamın) ezel nuru, Tâ hâ (Suresinin) sırrının vâkıfı olduğunu ifade etmektedir:

ġazret-i ‘ Âbid ü Bâkır şeh-i ġayl-i fuķarâ
‘ İzzet-i Ca‘ fer-i Şadık siper-i tîr-i ĳazâ
Mûsâ-yı Kâzım ile ol şeh-i teslim-i Rızâ
Şeh Takî ile Nakî tâc-ı rü‘ûs-ı fuķahâ
Cümlesi nûr-ı ezel vâkıf-ı sırr-ı tâ hâ
Sırr-ı ġak nûr-ı Muħammed esedullâh-ı veliy
Vü ‘ Aliyyen Vü ‘ Aliyyen Vü ‘ Aliyyen Vü ‘ Alî (395/6)

Varsağsında yer alan aşağıdaki dörtlükte Usûlî, abartılı bir ifade kullanarak Muhammed Cevâd Taki'yi tâ kalu beladan beri sevdiklerini söyler:

Kâzım bize ni‘ met-durur Ĥudâdan
Râzıdur ġak ‘ Alî Mûsâ_er-Rızâdan
Muhibbüz Takîye ĳâlû belâdan

Dönmezem pürümden niye döneyem (546/8)

Dervîş Mahvî; kendisinin de can u gönülden boynu bağlı kulu olduğunu, sevdiğinin Allah korkusundan günah işlemekten çekinen ve âlemin sultanı olan Taki olduğunu beyan eder:

Ehl-i rây olan olur tedbirinüñ şermendesî
Pâdişâhlardur derinde çâker-i efgendesî
Dillerini şâd ider gâmgîn iken her hândesî
Ben de oldum cân u dilden boynu bağlı bendesî
Ol Takî sultân-ı ‘âlem etkîyâdur sevdüğüm (611/9)

On iki imama sevgisini ve bağlılığını dile getirdiği gazelinin aşağıdaki beytinde Nesîmî; can u gönülden muradının Muhammed Cevâd Taki olduğunu söylemektedir. Mecmuada Taki adının yer aldığı beyitlerde hem ses uyumu olması hem de baba-oğul ilişkisi dolayısıyla Naki de yer almaktadır. Bu beytin ikinci mısraında Nesîmî, gönlündeki destanın Naki olduğunu dile getirmiştir:

Takîdür cân u gönlümün murâdî
Naķîdür tâ dilümde dâsitânım (626/9)

Alevî/Bektaşî inancında imanın altıncı şartı tevellâ ve teberrâdır. Tevellâ; Hz. Muhammed’i, ehl-i beytini ve ehl-i beytinden gelen soyunu sevme, onlara bağlanıp itaat etme, onların yolundan gitme anlamına gelmektedir. Teberrâ ise, Hz. Muhammed’i, ehl-i beytini ve soyunu sevmeyenleri sevmemek, gerektiğinde onları lanetleme demektir (Kaya, 1993: 167-168). Misâlî, muhatabından, söz vererek gelip Taki ile Naki’yi sevmesini, Askerî’ye yani Hasan’a biat etmesini ister:

Gel Takî ile Naķîye kıl tevellâ ‘ahd-ile
‘Askerî ya’ nî Hasan-ı mîr-livâya bey’at it (615/6)

2.3.10. Hz. Ali Naki el-Hâdî (ö. H. 254/M. 868)

On iki imamın onuncusudur. Babası Muhammed Cevâd Taki, annesi Semane Hatun’dur. H. 214/M. 829 senesinde Medine’de dünyaya geldi. H.254/M. 868 senesinde Samerra kentinde vefat etti. Birçok lakabı olmakla birlikte en meşhur lakapları Naki ve Hâdî’dir. Keramet ve takva sahibi, âlim bir kişiydi (Önlüer, 2011: 69-71).

Nihânî, padişah Taki ile Naki’nin yollarına toprak olup Askerî’ye daima zikrinin dua olduğunu açıklamaktadır:

Şâh Takî ile Naķinün yollarına hâk olup
‘Askerîye dâ’imâ zikrüm du’âdur yâ ‘Alî (97/10)

Aşağıdaki beyitte Nesîmî, Ali Naki’ye seslenerek onun Allah’ın isimlerinin emîni (kendisine güvenilen kimse) olduğunu beyan eder:

Ey Takî sensin emîn-i sırr-ı esmâ-i İlâh
Ey Naķî senden vücûda geldi cümle mümkinât (380/8)

Nesîmî’nin on iki imamı övdüğü gazelinde yer alan aşağıdaki beytinde Muhammed Cevâd Taki’nin başının tacı olduğunu ifade ederek onu yüceltir ve ona olan sevgisini dillendirir:

Takî tâcüm Naķîdür nûr-ı ‘aynum
Fedâ-yı hâk-i pâ-y-ı ‘Askeriyem (449/7)

Hece ölçüsü ile yazdığı varsağıda yer alan aşağıdaki dörtlükte Usûlî; Ali Naki’nin, Hak tarafından insanlara gönderilmiş olan imam ve önder olduğu düşüncesini paylaşır:

Naķî Hâkdan imâm [u] pişivâdur
‘Askerî düşmene tîg-i kaźâdur
Muhammed Mehdi hâd sırr-ı Hüdâdur
Dönmezem pürümden niye döneyem (546/9)

On iki imamı övdüğü gazelde yer alan aşağıdaki beyitte Hatâyî, padişah Muhammed Taki’nin dünyanın padişahu ve Ali Naki’nin de iman nuru olduğunu söyledikten sonra sabah mumunun hakkı için bu sözde yalan olmadığını dile getirmektedir:

Şâh Takî şâh-ı cihândur hem Naķî nûr-ı imân
Yok-durur sözde hilâf şem’-i duhânun hâķķı-çün (595/5)

Dervîş Mahvî; Ali Naki’nin güzelliğinin Mushaf’ında kaş ile gözünün Fatıha Suresi, onun yüzünün Rahman’ın arşı ve Allah’ın Levh-i Mahfuz’u, her sözünün anlayana Kur’an ayeti, konuşmasının Hak, hem de özünün konuşan kelimullah, sevdiğinin, güzide Ali’nin sırrı olan Ali Naki olduğunu söyler:

Fâtihadur Muşhaf-ı hüsninde kaş-ıla gözi
‘Arş-ı Rahmân levh-i mahfûz-ı İlâhidür yüzi
Añlayana âyet-i Qur’ândur anuñ her sözi
Nuţķı Hâkdur hem kelâmullâh-ı nâţķıdır özi
Ol Naķî sırr-ı ‘Alî-i müctebâdur sevdüğüm (611/10)

2.3.11. Hz. Hasan el-Askerî (ö. H. 260/M. 874)

On iki imamın on birincisidir. H. 232/M. 846 senesinde Medine’de dünyaya geldi. Asıl adı Hasan olmakla birlikte Samarra kentinde bulunan Asker mahallesine izafeten kendisi Askerî adıyla meşhur olmuştur. Babası Ali Naki el-Hâdî, annesi ise Susen’dur. Babası, annesine Hadîs adını vermişti. Hasan Askerî, zahiri ilimlerde büyük bir âlimdi. Ayrıca tasavvuf mesleğinde de ilerlemişti. Takva ve keramet sahibi bir kimseydi. H. 260/M. 874 yılında Bağdat’ın yakınındaki Samarra kentinde vefat etti (Önlüer, 2011: 72-75).

Mecmuadaki beyitlerde malum asker kelimesi ile ilişkisinden dolayı Askerî ismiyle birlikte asker kelimesine de yer verildiğini görmekteyiz. On iki imama bağlılığını ve sevgisini dile getirdiği aşağıdaki beyitte Hayretî, Askerî'nin askeri olduklarını vurgulu bir şekilde söylemektedir:

‘Askerînüñ ‘askeriyüz ‘askeri
Mehdî-i şâhib-livâyî cânlaruz (256/9)

On iki imamı övdüğü, onlara bağlılığını ve sevgisini dile getirdiği aşağıdaki beyitte Caferî; Askerî'ye seslenerek, canının ona feda olduğunu belirttikten sonra onun din önderi olduğunu beyan etmektedir:

Cânım fedâ ey ‘Askerî kim ol-durur dîn serveri
Halk-ı cihânüñ rehberi hem Mehdî-i zerrîn-kemer (259/14)

Aşağıdaki bentte Seyyid Seyfullah Kasım, sevdiği Ali Naki ve Askerî'nin sancak sahibi olduklarını ifade eder:

Mūsâ-yı Kāzım ‘Alî Mūsâ Rızâdur sevdiğüm
Ya‘nî Sultân-ı Takî bedr-i dücâdur sevdiğüm
Hem Nakî hem ‘Askerî şâhib-livâdur sevdiğüm
Mehdî-i şâhib-livâ ol reh-nümâdur sevdiğüm
Tâ ezelden biz gürüh-ı fazl-ı Yezdânilerüz
Bende-i evlâd-ı Haydar şâh-ı merdânilerüz (313/5)

Kimin tarafından yazıldığını tespit edemediğimiz müseddeste yer alan aşağıdaki bentte şair, Ali Naki ve Askerî'nin kulu olduğunu söyleyerek onlara bağlılığını ve sevgisini açıklamaktadır:

Şeh Nakî [vü] ‘Askerînüñ olmışumdur ben kulu
Şâh Muhammed Mehdîye hem dimişemdür ben belî
Hacı Bektâş-ı Veliyye Kânberi şundi eli
Zâhir ü bâtında kendin söyleden dilden veliy
Ol ‘Alidür pişivâ-yı evliyâ vü enbiyâ
Anuñ-içün didi ‘İsâ İncilinde ‘Aliyâ (315/7)

Gazelinde yer alan aşağıdaki beytinde Nesimî, Askerî'nin Allah'ın ilminin sırlarının mahremi ve hayat suyunun başının ayne'l-yakin (kesin olarak) o olduğunu söylemektedir. On iki imam zahirî ilimlerde âlim idi. Aynı zamanda velilik makamında bulunmaktaydı. İmam Hz. Askerî de zahirî ilimlerde ve tasavvuf ilminde ilerlemiş bir şahsiyetti. Bu beyit onun bu özelliğine atıf yapmak üzere kaleme alınmıştır:

‘Askerîdür mahrem-i esrâr-ı ‘ilm-i Kibriyâ
Ol-durur ‘ayne'l-yakîn ser-çeşme-i âb-ı hayât (380/9)

Vahdetî'nin on iki imam övgüsünde kaleme aldığı müsebbasında yer alan aşağıdaki beytinde Askerî'nin Naim cennetine sahip olduğu söylenilmekte ve bu şekilde onun büyüklüğüne vurgu yapılmaktadır:

Vahdetî seyf-i Hudâ kâtil-i aşhâb-ı cahîm
‘Askerîdür ki anuñdur yine cennât-ı Na‘îm
Mehdî-i devr-i zamân vâkıf-ı esrâr-ı Qadîm (99b)
Hâzret-i fazl-ı Hudâ kâşif-i Kur‘ân-ı ‘azîm
Noқта-ı evvel ü âhîr sühân-ı Rabb-i Kerîm
Sırr-ı Haq nür-ı Muhammed esedullâh-ı veliy
Vü ‘Aliyyen Vü ‘Aliyyen Vü ‘Aliyyen Vü ‘Alî (395/7)

On iki imamla ilgili övgülerde yer alan ibarelerden birisi de onların ayağının toprağıyla ilgili tasvirlerin yapılmasıdır. Hatâyî, kendisinin Askerî'nin ayağı toprağının kurbanı olduğunu söyleyerek onu yüceltmekte ve ona olan bağlılığını ifade etmektedir:

Takî tâcüm Nakîdür nür-ı ‘aynum
Fedâ-yı hâk-i pây-ı ‘Askeriyem (449/7)

Aşağıdaki dörtlükte Usûlî, Askerî'nin düşmana kaza oku olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade ile onun cesur kişiliğine atıfta bulunmaktadır:

Nakî Haqdan imâm [u] pişivâdur
‘Askerî düşmene tiğ-i kazâdur
Muhammed Mehdî hod sırr-ı Hudâdur
Dönmezem pîrümünden niye döneyem (546/9)

On iki imam övgüsünde yazdığı gazelde yer alan aşağıdaki beyitte Kalender; Mervan'ın tohumunun (soyunun) hükmünün geçip İmam Askerî'nin (zamanının) geldiğini ifade ettikten sonra şair kendisine seslenerek, âl-i aba zamanı (âl-i abanın hükmetme zamanı) olduğunu ve (onlara) secde kılması gerektiğini söylemektedir:

Geçdi hükm-i tuhm-ı Mervân geldi İmâm ‘Askerî
Ey Kalender secde kıl âl-i ‘abâ devrânidur (596/7)

Dervîş Mahvî; Askerî'nin doğru kimselerin en iyisi, evliyanın daha büyüğü olduğunu, erenlerin onun eşliğinde kulu olsa yakışacağını, gönle seslenerek, din yolunda can ve başı verenin o olduğunu, aşk toprağının başta bulunanı, benzerlerinden üstün olanı ve önderinin o olduğunu, sevdiğinin Allah'ın ordusunun komutanı Askerî olduğunu beyan etmektedir:

Aşfiyânüñ bihteridür evliyânüñ mihteri
Âsitânında sezâ olsa erenler çâkeri
Din yolunda ol-durur ey dil viren cân u seri

‘Arşa-ı ‘aşkuñ ser-âmed ser-firâz u serveri
‘Askerî ser-‘ asker-i ceys-i Hudâdur sevdüğüm (611/11)

Murabbasında yer alan aşağıdaki beytinde Nesîmî, Askerî ile zamanın kudretli büyük adamı Mehdî'nin kerem sahibi olduğunu söyleyerek Askerî'nin cömert kişiliğini vurgular:

‘Askerî bâ-Mehdî-i şâhib-zamân [ü] pür-kerem
Dağı sizden gayrı bir dermânı kimden isterem
Tañrı Hakkı nûr-ı muflağdur emîn-i muhterem
Kim ‘Alidür mazhar-ı Allâhü Rabbü ‘l-‘ âlemin (617/5)

On iki imam övgüsünde kaleme aldığı gazeldeki beytinde Nesîmî, Haricilerin inadına bağının, bahçesinin hem din ve imanının Askerî olduğu düşüncesini dillendirmektedir:

Havâric körlüğüne ‘Askerîdür
Bâğ u büstân u hem dîn u imânum (626/10)

2.3.12. Hz. Muhammed Mehdî el-Muntazar (d. H. 255/M. 869)

Muhammed Mehdî, Irak'ın Sâmerâ şehrinde H. 255/M. 869 senesinde dünyaya geldi. Babası Hasan b. Ali el-Askerî, annesi Nercis Hatun'dur. Babası Hasan el-Askerî, Abbasiler tarafından sürekli denetim altında tutulduğu için gizlenmek zorunda kaldı. Kendisi ve korumaları girdikleri mahzende (sığınakta) kaybolmuş ve bir daha ortaya çıkmamışlardır. Bu olay Hicrî 266'da meydana geldi. Bu sebeple Muhammed Mehdî'nin lakabı “el-Muntazar (çıkması beklenen kimse)”dır. Şiilere göre kıyamete yakın bir zamanda gelecek, dünyayı zulümden kurtaracak olan bu kişidir. Ehl-i sünnete göre ise, kıyamete yakın gelecek ve dünyayı zulümden kurtaracak Mehdî bu kişi değildir. Ehl-i sünnet âlimlerine göre on ikinci imam Muhammed Mehdî vefat etmiştir (Önlüer, 2011: 76-80).

Hz. Ali'ye seslenen Nihânî, Hz. Ali'den zamanın kudretli büyük adamı Mehdî'yi kendilerine göndermesini, çünkü onun gölgesinin müminlere ışık olacağını belirtir. İnanişâ göre ahir zamanda gelecek ve yeryüzündeki zulme (karanlığa) son verecek ve iman aydınlığı her tarafı saracaktır. Nihânî, gazelindeki beyitte bu olaya gönderme yapmaktadır:

Bize gönder Mehdî-i şâhib-zamânı kim anuñ
Sâyesi mü ‘minlere nûr [u] ziyâdur yâ ‘Alî (97/11)

Mehdî'nin ahir zamanda zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis edeceğine işarette bulunan bir beyit Hüseyinî'nin kaleme aldığı gazelde yer almaktadır. Muhatabın kim olduğunu bilmediğimiz gazeldeki beyitte Hüseyinî, (zamanın Mehdî'sinin) zulmü ortadan kaldırıp adaleti meydana çıkardığını, zamanın Mehdî'sine ulaştığını söylemekte ve muhatabını zulmü ortadan kaldırması ve adaleti tesis etmesi bakımından Mehdî'ye benzetir:

Götürdi zulmi ‘adli kıldı zâhir
Muhammed Mehdî-i devrâna irdüm (98/4)

Her devirde insanlar tarafından beklenilmiş ve insanların bazıları kendilerini Mehdî ilan etmiş ya da başkaları tarafından Mehdî ilan edilmiştir. Muhîti aşağıdaki beytinde zamanın kudretli büyük adamı Mehdî'nin manasının, hidayet eyleyen bir ve tek olan Fazlullah hazretleri olduğunu söylemekte ve Fazlullah'ı Mehdî olarak görmektedir. Mecmuada Fazlullah-ı Hurufî'nin Mehdî olduğuna işaret eden başka beyitler de vardır:

Hâzret-i fazl-ı Ehadur kim hidâyet eyledi
Ey Muḥîfî Mehdî-i şâhib-zamânı ma' nâsı (114/7)

Fazlullah övgüsünde yazdığı gazelde yer alan aşağıdaki beytinde Sürûrî, İsa nefesli sevgiliye, ki bu sevgili Fazlullah'tır, seslenerek anber saçan sünbülün (gibi kıvrım kıvrım saçının) zamanında (bu zamanın) Mehdî zamanı olduğunu ve bütün dinlerin ve milletlerin bir olduğunu (birleştiğini, bir araya geldiğini) söylemektedir. Kıyametin büyük alametlerinden birisi de Hz. İsa'nın kıyamete yakın gökten inmesi, insanlar arasında adaletle hükmetmesi, Hz. Peygamber'in dini üzerine amel etmesi, Deccal'i öldürmesi ve sonra kendisinin de ölmesidir (Kılavuz, 1999: 123-124). Bu beyitte Hz. Mehdî ile Hz. İsa'nın birlikte Deccal'e karşı savaşacağına telmih yapılmaktadır:

‘Anber-efşân sünbülün devrinde ey ‘İsâ-nefes
Devr-i Mehdîdür kamu bir oldı edyân u milel (244/4)

Aşağıdaki beyitte Caferî, Mehdî'yi altın kemer sahibi ve bütün dünyadaki insanların rehberi olarak nitelendirmektedir. Onun en önemli özelliği insanlara hidayet etmesi, yol gösterici olmasıdır. Bu sebeple mecmuada onun ilgili beyitlerde onun yol göstericiliğe vurgu yapılmakta ve Mehdî-i hâdî tabiri de kullanılmaktadır:

Cânım fedâ ey ‘Askerî kim ol-durur dîn serveri
Ḥalk-ı cihânı rehberi hem Mehdî-i zerrîn-kemer (259/14)

Nesîmî, Hz. Mehdî'nin Zülfikar'ı çekip Düldül adlı atına bindiğini, müşrik, münkir, münafığın hepsinin mat olduğunu söyler. Burada dikkati çeken özellik onun Hz. Ali'nin kılıcı ve atı ile ortaya çıkmasıdır. Ehl-i sünnete göre Hz. Mehdî, Hz. Peygamber'in şeriatı ile amel edecektir:

Mehdî çekdi Zü ‘l-fikârı bindi Düldül atına
Müşrik ü münkir münâfiḫ cümlesi mât oldı mât (380/10)

Muhîti'nin gazeline yazdığı tahminin son beytinde Şuâî, şimdi kadeh ile içip Fazlullah'a ulaştığını ve çok şükrettiğini, ezelden verdiği sözün bu olduğunu açıklar. Muhîti ise, vücut mağarasından Mehdî'nin çıktığını ve cihan halkına hidayet ettiğini ifade eder. Bu beyitte Hz. Mehdî'nin sığınakta kaybolması hadisesine işaret edilmektedir. Ayrıca Fazlullah, Mehdî olarak addedilmektedir:

Şu'â'î nüş idüp cām ile şimdi
İrişdi fazla vü çok kıldı hamdı
Ezelden bu idi peymān ü 'ahdi
Muḥîṭî gār-ı tenden çıkıdı Mehdî
Hidāyet eyledi ḥalk-ı cihāna (383/5)

Nesîmî'nin gazeline Şerhî'nin yazdığı tahmiste yer alan aşağıdaki beyitte, Mehdî'nin doğru yoldan sapmış olanlara mutlaka yol gösterici olduğu, mutlaka kelam ve esma ilmini bildiği, lâm, fi ve zâd ile geldiği, Mehdî'nin ilk, son ve yol gösterici olduğu beyan edildikten sonra Mehdî'ye ey padişah diye seslenilerek onun Hz. Alî'nin oğlu ve Bismillah'ın be harfi olduğu söylenmektedir:

Dalâlet ehline hādî olandur muṭlaḳā Mehdî
Kelām u 'ilm-i esmāyı bilendür muṭlaḳā Mehdî
Be-lām u fi vü zâd-ıla gelendür muṭlaḳā Mehdî
Hüve'l-evvel hüve'l-âḫir hüve'l-hādî vü yā Mehdî
'Alî ferzendisin şāhā ki sensin bā-i bismillāh (412/7)

"Ey Sürûrî, Mehdî'nin suretinden ve İsa'dan iktibas edilmiş Fazlullah, âlem'in Rabbinin nurudur." şeklinde günümüz Türkçesine çevrilebilecek aşağıdaki beyitte Hz. İsa sadece ad olarak yer almakta ve Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi hadisesine çok zarif bir gönderme yapılmaktadır. Ayrıca Hz. Mehdî'nin yüzünün beyaz (nurlu) olduğuna işaret edilmektedir:

Ey Sürûrî Fazl Rabbü'l-âleminün nürdür
Şüret-i Mehdîden ü 'İsâdan olan muḳtebes (479/11)

Hece ölçüsü ile yazdığı varsağıda yer alan aşağıdaki dörtlükte Usûlî, Muhammed Mehdî'nin bizzat Allah'ın sırrı olduğu kanaatini paylaşır:

Naḳî Ḥaḳdan imām [u] pişivâdur
'Askerî düşmene tiğ-i ḳazâdur
Muḥammed Mehdî ḥod sırr-ı Ḥudâdur
Dönmezem pîrûmden niye döneyem (546/9)

On iki imamı öven ve onlara duyduğu sevgiyi anlatan Caferî'nin aşağıdaki beytinde Taki ile Naki'nin cihanı baştanbaşa ellerinde bulundurduğu ifade edildikten sonra Muhammed Mehdî'nin daha büyük olduğu, çünkü onun nurunun Kur'an-ı Kerim'den olduğu dile getirilmektedir. Kur'an-ı Kerim yerine "hüdâ" kelimesinin seçilmesi tesadüfi değildir. Bu kelime ile Mehdî'nin "hādî" (yol gösterici) vasfına atıfta bulunmaktadır:

Taḳî vü bā-Naḳî 'Asker bularuñdur cihān yek-ser
Muḥammed Mehdî ol mihter belî nūr-ı Hüdādandur (616/6)

Aşağıdaki beyitte Nesîmî, Muhammed Mehdî'yi evliyanın şahı olarak nitelendirmiş ve onun makamının bütün menzillerden yüce olduğunu belirtmiştir:

Muḥammed Mehdî şāh-ı evliyānuñ
Maḳāmı ḳamu menzilden 'alâdur (686/7)

Mehdî-i sahib-liva ibaresi mecmuada dört şiirde geçmektedir. Sahib-liva ibaresine; sancak sahibi, komutan, önder manalarını verebiliriz. Seyfi, on iki imamı övdüğü ve onlara sevgisini ifade ettiği müseddesinde sevdiğinin sahib-liva (komutan, önder) ve yol gösterici Mehdî olduğunu söylemektedir. Bu beyitte Mehdî'nin insanların önderi, komutanı olduğu ve insanlara doğru yolu göstereceği inancı vurgulanır:

Müsâ-yı Kāzım 'Alî Mūsâ Rızâdur sevdiğüm
Ya'nî Sulṭān-ı Taḳî bedr-i dücâdur sevdiğüm
Hem Naḳî hem 'Askerî şāhib-livâdur sevdiğüm
Mehdî-i şāhib-livâ ol reh-nümâdur sevdiğüm
Tā ezelden biz gürûh-ı faẓl-ı Yezdānilerüz
Bende-i evlād-ı Ḥaydar şāh-ı merdānilerüz (313/5)

Müsebbasındaki beytinde Vahdetî, zamanın Mehdî'sinin kadim (eski) sırların vâkıfı olduğunu söylemektedir:

Vahdetî seyf-i Ḥudā ḳātil-i aşḫāb-ı caḥîm
'Askerîdür ki anuñdur yine cennāt-ı Na'im
Mehdî-i devr-i zamān vâkıf-ı esrār-ı Ḳadîm
Ḥazret-i faẓl-ı Ḥudā ḳāşif-i Ḳur'an-ı 'azîm
Noḳṭa-ı evvel ü âḫir sūḫan-ı Rabb-i Kerîm
Sırr-ı Ḥaḳ nūr-ı Muḥammed esedullāh-ı veliy
Vü 'Aliyyen Vü 'Aliyyen Vü 'Ali (395/7)

3. SONUÇ

Bu makalede Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 numarada kayıtlı şiir mecmuasındaki şiirlerde on iki imam ele alınmıştır. Her şeyden önce bu mecmua, başta Hz. Ali olmak üzere on iki imam övgüsünde yazılmış şiirlerin, Alevi/Bektaşî geleneğe uygun şiirsel söylemlerin bir araya getirildiği

orijinal bir eserdir. Üzerinde doktora tez çalışması yaptıktan sonra bir de bu yönüyle ele almanın uygun ve yararlı olacağını düşündük. Mecmuadaki şiirlerde on iki imamın çeşitli şekillerde tasvir edildiği görülmüştür. Mecmuada yer alan şiirlerde on iki imam övgüsü, sevgisi ve onlara olan bağlılık bizzat adları söylenerek ifade edilmiştir. On iki imam övgüsü için konu bütünlüğü olan (yek-âhenk) gazeller, kasideler, murabbalar, muhammesler ve müsebba yazılmıştır.

Gerek Alevî/Bektaşî gerekse de Caferî inancında Hz. Ali'nin velayeti mühim bir yer tutmaktadır. Bu inanca mensup şairler Hz. Ali'nin bu özelliğine şiirlerinde sıkça yer vermişlerdir. Makalemize konu ettiğimiz mecmua, Hz. Ali'nin veliliğini vurgulayan ve on iki imam övgüsünde yazılmış çok sayıda şiiri ihtiva etmektedir. Bu bakımdan mecmuanın, özellikli bir eser olduğu kanaatindeyiz. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed ile özdeşliği Alevî/Bektaşî ve Caferî inançlarında çeşitli şekillerde görülmektedir. Hz. Ali'nin övüldüğü bazı beyitlerde Hz. Peygamber'in hadisleri Hz. Ali'ye ait olarak gösterilmiş ya da Hz. Peygamber'e ait vasıflar Hz. Ali'ye isnat edilmiştir.

Şiirlerde on iki imamın hayatında yer alan bazı somut olayların da dile getirildiği görülmüştür. Buna Hz. Hasan'ı örnek verebiliriz. Onun zehirlenerek öldürülmesine işarette bulunulmuştur. On iki imamın yaşadıkları tarihi gerçekliğe uygun tasvirlerin çizildiği görülür. Hz. Hüseyin'in yaşadığı elîm Kerbelâ faciası bu konuya misal oluşturmaktadır. Genel olarak on iki imamın şiirlerde lakapları ile yer aldığı görülmüştür. Asıl adı Ali Asgar olan dördüncü imamın lakabı Zeynelabidin şiirlerde yer almıştır.

Şiirlerde genel olarak onların cömertliği, kahramanlığı, veliliği, âlimliği, insanlara önder olması dile getirilmiştir. On iki imam vasfedilirken onların hayatlarındaki önemli olaylar ve lakapları da ifade edilmiştir. Şiirlerin hemen tamamında on iki imama sevgi ve bağlılık anlatılmış, bu şekilde onların övgüsü yapılmıştır.

On iki imamın, genel olarak Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını yansıtan ifadelerle ele alındığı söylenebilir. On iki imam övgüsünde kaleme alınan şiirlerde bazen aşırılık olarak yorumlanabilecek ifadeler görülmektedir. Alevî/Bektaşî ve Caferî kaynaklarında Hz. Ali'nin Tanrı olduğu iddiası hiçbir zaman dile getirilmezken, mecmuada Hz. Ali'nin Tanrı olduğuna işaret edenler beyitler vardır. Hz. Ali'yi övmek bağlamında Alevîlerce kabul edilen "kırklar meclisi" kavramı metinlerde geçmiştir. Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancını yansıtan şiirlerin toplandığı bir mecmua olması dolayısıyla bu eserde Alevî/Bektaşî ve Hurufî inancına mensup şairlerin on iki imama bakışını görmek mümkündür. Biz, on iki imamı makale sınırları dâhilinde ve mecmua bağlamında ele aldık. Bu makale bize klasik Türk edebiyatı metinleri, özellikle de şairlerin divanlarındaki şiirler ışığında üniversitelerde "klasik Türk edebiyatında on iki imam" konulu daha derinlikli tezlerin yapılması gerekliliğini göstermiştir. Böylece on iki imam kavramının klasik dönem Türk edebiyatı şairlerince ne şekilde ele alıp değerlendirdiği ayrıntılı bir biçimde ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Yaşar (2001). "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilgi: Bilim ve Kültür Dergisi]*, S. 19, s. 147-155.
- AYDEMİR, Yaşar (2011). "Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 86-100.
- BEKTAŞ, Ali (2012). *Her Yönüyle Alevilik, Araştırma*, Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (1980). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik)*, İstanbul: Yeni Çığır Yayınları.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (2001). "İsnâşeriyeye", *DİA, C. XXIII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 142-147.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2004). *Mî'minlerin Emiri Hazret-i Ali*, İstanbul: Derin Yayınları.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2011). "Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları", *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi-Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 315-328.
- İMAMOĞLU, Rağıp (1966). *İlk Hadis Mecmualarından Hemmam b. Münebbih'in Sahifesi*, Ankara.
- KAYA, Bilge (2005). "Nazîre Mecmuaları ve Hisalî'nin Metalî' n-nezâiri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, s. 47-56.
- KAYA, Haydar (1993). *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Manisa: Ergin Yayıncılık.
- KILAVUZ, Ahmet Saim (1999). "Akaid", *İlmihal I, İman ve İbadetler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KUFACI, Osman (2016). *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü 543 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUT, Günay (1986). "Mecmua", *TDEA Devirler-İsimler-Eserler-Terimler*, C. VI, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 170-173.
- ÖNLÜER, Siraceddin (2011). *Ehl-i Beyt İmanları*, İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım.
- ÖZKORKMAZ, Mehmet (2011). *Alevilerin On İki İmam Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SEVGİ, Ahmet-ÖZCAN, Mustafa (1996). *Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, İstanbul: Sözlük Yayınları.
- UZUN, Mustafa (2003). "Mecmua", *DİA, C. XXVIII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. s. 265-268.
- ÜZÜM, İlyas (2013). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- YAVUZ, Cemalettin (2013). *Alevi-Bektaşî Geleneğindeki Dîvâzımlar Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözlük (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- YILMAZ, Ozan (2008). "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 255-280.